

Németh István Péter

Kettős szivárvány avagy Párhuzamos életrajzok

(Summázás Egry József és Keresztury Dezső barátságáról)

Egry József 1883. március 15-én született Zalaújlakon.

Keresztury Dezső 1904. szeptember 6-án született Zalaegerszegen.

Mindketten zalaiak voltak tehát, s a Balaton igézetében éltek. Kézfogásközelbe egymáshoz 1924-ben kerültek. A festőművész Egrynek és a tudós költő Kereszturynek nem egészen három évtized adatott meg a barátságra.

Keresztury Dezső fiatal korában menyaszszonyával, aki felesége is lett, látogatta meg Egry Józsefet Gulácsról átgyalogolva Badacsonyba. Egry házassága is sikeres volt Pauler Juliskával. A Piktör és a Nenne közelében Keresztury nem csupán a nagy művészetről alkothatott fogalmat, hanem arról is, hogyan lehet szépen élni. Keresztury életében, első feleségének halála után, egy második házasságkötésre is sor került. Feltehetően azoknak van igazuk, akik úgy vélekedtek, a költő ennek a kapcsolatnak köszönheti hosszú életét. Bármilyen legyen az igazság, mindkét művészről elmondható, hogy a legmagasabb rendű alkotásokban örökítették meg a feljűk sugárzó, megbízható asszonyi jószágot. Létérték lett a versekben s a festményeken a szerelem. Még a befelé forduló, magányra hajlamos, látszólag hűvös és legendásan darabos alkatú Egryről az ezerkilencszázhetvenes években is ámuldozva jegyezte föl Bernáth Aurél, hogy még féltékeny is tudott lenni Pauler Juliskára... *(Egy festő feljegyzései)*

*

Sem Egry Józsefnek, sem Keresztury Dezsőnek nem lett gyermeke. Személyes tragédia? A haza és az emberiség nyeresége, hogy mindnyájunkra örökítettek valami igen nagy kincset, ha másképpen, utódokkal, nem foghattak ki a mulandóságon.

Keresztury Dezső szépirodalommal foglalkozott ugyan, de kedvét lelte a fotózásban és a festészetben is. Egry József festőgénusz volt, de naplójegyzetei, fogalmazásai és verssorai az ösztönös szövegformálás képességén túli tehetségről tanúskodnak.

*

Keresztury gyerekkora nemesi udvarházban, Egryé nyomortanyákon telt. Egry írta: az igazi művész mindegy, hogy herceg vagy proli, a rangja isteni. Keresztury a társadalom felső tízezeréből jött, Egry valóban agrár-, majd nagyvárosi proletárcsalád gyermeke volt. Rangot maguknak mindketten a mesterségükkel, művészetükkel szereztek.

(Csupán érdekes adalék: Egry József – felesége jóvoltából – három házat mondhatott magáénak Keszthelyen, Badacsonytomajon és Badacsonyban, Keresztury Dezső a tóparton viszont soha, még egyetlen saját fabódét sem.)

*

Keresztury Dezső és Egry József egyaránt több európai városban tanult. Egry többek között Bruges-ben és Párizsban, Keresztury pedig Bécsben és Berlinben. Nyugaton Egry útjai garabonciásnak mondhatók, tanulóéveire pillantva szinte a *Bohémélet* felvonásai elevenednek meg szemünk előtt, míg Keresztury szinte a legszabályosabban kezdi pályáját, szemeszterről szemeszterre, tuda-

mányos fokozattól magasabb fokozatig halad. Egry nem szerzett diplomát. Keresztury bölcsész-tanár lett.

*

Keresztury Dezső a harmincas években tanára, 1945-től 1948-ig pedig igazgatója volt a Ménesi úti Eötvös Collegiumnak. Egry Józseftől szívesen látott volna freskót a feljárati lépcső melletti falra. A már megcsodált balatoni pásztormotívum lett volna látható a tó panorámájával és az állatsordával. Csak azért nem készülhetett el, mivel Egry József tüdeje nem bírta a nyirkos falfelület festését. A collegium falára egy eredeti Egry-remek helyett Raffaello *Athéni iskola* című klasszikus alkotásának másolata került. Majd 1984-ben az intézmény akkori, új igazgatója, Szijártó István, Keresztury Dezső jelmondatát választja hitvallásul: SZABADON SZOLGÁL A SZELLEM...

Szórádi Zsigmond: Keresztury Dezső
(agyagminta)
2004

iglói patikusnak a sivatagig kellett elzarándokolnia a nagy motívumért, addig Egry megtalálta azt a szülőföldjén, a Balatonnál.)

Keresztury Dezső harmóniaigénye olyan kiegyensúlyozott emberi-művészi sors után vágyott, amit csak Goethe tudott tán beteljesíteni

igazán. Keresztury legalábbis ugyanúgy miniszter lett, hányatottságáról most ne essék szó.

*

A nem könnyű, de vállalt sorsukról a testvérien motivikus kép és vers sokat elárul: Egry József *Mólón* című képén a ragyogás megkettőzi az ember alakját, míg Keresztury Dezső *Kettős magányban* láttatja önmagát és szerelmét. Így képzelem Egry és Keresztury szellemi kapcsolatát, kettejük barátságát, ahogy a Balaton fölött is látható kettős szívárvány.

*

Balatoni pásztor címmel Egry képet fest, majd Keresztury Dezső verset ír. A vers, mint „írott kép” (terminus Csanádi Imrétől) Egry világának kvintesszenciáját hordozza, de a költő Balatonvonzalmának is legőszintébb megnyilatkozása. (Keresztury Dezső a magyar költészet azon „aranycsapatába” tartozik, amelynek tagjai mesteri költeményeket írtak a festő Egry Józsefhez. (Ama csapat „összeállítása” emígy kezdődik: Weöres Sándor, Nagy László, Vas István, Csorba Győző, Devicséri Gábor, Hajnal Anna, Takáts Gyula, sőt, lírai sorokat szenteltek még a Piktornak Kassák Lajos, Illyés Gyula és Csoóri Sándor is.)

Keresztury Dezső testvérműzsasága úgy aránylik Egry Józsefhez, ahogy Juhász Gyuláé Gulácsy Lajoshoz...

*

Festészetével Egry, költészetével Keresztury bizonyította, hogy a modern művészetben a tárgyiasság és a látomásosság nemhogy kizárná, de feltételezi egymást. A tételt Németh Lajos művészettörténész és Kerék Imre költő a következőképpen bizonyították:

„A két világháború közötti irányt kereső magyar művészek körében azok közé tartozik, akik mindenképp eltorzuló környezetben rendet akartak hozni a világba. Egry Józsefnek a panteizmusig felfokozott szabadságvágya kozmikus méreteket öltött. Végtelenbe néző térléményét a Balaton légköri csodáiból alakította ki. Ő azonban még képes volt a kozmikus víziót, a varázslatos természetlélményt a tárgyi természetábrázolás határain belül közös nevezőre hozni.” (Németh Lajos: Visionäre Mahler)

„A valóság részleteihez való ragaszkodása harmónikusan vegyül valamiféle emberiesített, sajátosan kereszturys panteizmussal:

Messze utak pora lepte be, ült izzadtan az angyal;
felsebesült lábát langy vízzel mosta a nádas,
zöld pókok, csiborok, halak úsztak, ezüsthású békák
cuppogtak, gyűrűző siklók siklottak elébe.”
(Kerék Imre: Keresztury verse)

*

Ahogy a valóságban, úgy a Balaton partja Egly József képein is mindig kultúrtáj volt. Egly művészetében a hegyoldalak szőlőbarázdáira, a gonddal metszett gyümölcsfák gömböt formázó lombjaira, a vincellérek mozdulataira, a pásztorok időtlen moccanatlanságára még a káprázatot teremtő fényben is rá lehet ismerni. Ám nem csupán a földet megművelő embertől, hanem metafizikai értelemben a teremtőtől, az istentől sem lehetett elhagyatott e táj. Egly képein emberalakok nélkül sem magára maradt siralomvölgy a tó környéke. Sőt! Besétál Szent Kristóf, Keresztelő Szent János és Jézus Krisztus a képbe, s oly realizmussal és otthonosan mozognak, mintha ezen a tájon írták volna a Bibliát. A vásznon a fény, mint isteni szubsztancia van jelen látomásszerűen, no meg a maga konkrét, inkarnálódott valójában, ő a zsoldár Pásztor-atyja vagy az újszövetségi Jó pásztor, aki szinte érintésközelből figyel mindazokat és mindazt, akinek-aminek őrizője. A *balatoni pásztor* című kép sugallta harmónia (hogyan van gondviselője a világnak) a fiatal Keresztury Dezsőt megihlette. Az idős költő viszont, több évtizeddel Egly halála után, élete őszikés, de inkább télikés korszakában visszaéneklie ezt a témát. Pásztor nélküli, gazdátalan, gazdátlan vidéket ábrázol az idős költő. (Csoóri Sándor 70. születésnapjára *Gazdátlan ország* című versét írja meg.) Keresztury, 87 évesen, 1990. január 20-án Balatonfüredenveti papírra:

“Hol a jó Gazda, aki rendet teremthet e szédült tumultusban, ahol burjánzik csak a bozót?
Gyökerek, ágak fojtogatásában hogyan emelkedik föl az a terebély, amelynek védő árnyán
otthont talál egy nép és él teremtő békében
a higgadt szív, hűvös ész törvénye szerint?”

(Nota bene! Fodor András sóhajtott föl fájdalmasan ekképpen Egly halála után: „gazdátlan ingnak most a fények”...)

*

Keresztury Dezső közel hét évtizeden át írt esszéket, verseket Egly Józsefről és festészetéről. A költő az ország figyelmét szerette volna fölhívni egy sokáig méltánytalanul el nem ismert művészre. A II. világháborút követően Keresztury Dezső életében jött egy olyan szakasz, amikor Eglyről szóló írásai bűvópatakként eltűntek, de ne feledjük, a Piktör a legelső között kapta meg a Kosuth-díjat. (Mindez bizonyosan nem lett volna lehetséges, ha Keresztury nem kultuszminiszter akkoriban.) Keresztury Dezső írásai a Piktör halálát követő évtizedben újra fölbukkannak, s valóban úgy csiszol rajtuk, mint a folyó az általa görgetett köveken. Jelen voltam Badacsonytomajon az Egly József Baráti Kör azon rendezvényén, amikor már nem akart több novumot elmondani a festő életéről. Jelezte: a többi szükségtelen, vagy intimitás, talán csak barátság, nem pedig közügy. Amit fontosnak tartott még, úgyis megsűgta egy-egy verssorában.

A fénybe harákkolt Jóska,
„Igen”, „Nem” – csevegett Béni,
Dizsi eltálatla a tálcát; -
S felröppent szárnyrakelve
Aurél, Ubul, Gyula, Lőrinc,
A Lászlók, Tiborok, Imrék,
S velük a kedves hölgyek.

A költeményben Egly József keresztneve, annak is becézett, kicsinyítő képzős változata szerepel. Ferenczy Béni, Szabó Lőrinc, Bernáth Aurél, Illyés Gyula és még sokan mások vannak jelen a versbéli kert időtlenségében, s mindannyian csak Jósaként, Béniként, a felsoroltak pedig Lőrinc-ként, Aurélként és Gyulaként, valamint velük vannak a többiek is: Dizsi, Ubul, Lászlók, Tiborok, Imrék... Pedig már halottak a vers születésekor valamennyien.

Azóta a vers költője is az asztaltársaság után ment. De mintha ránk hagyta volna éppen a költemény utolsó két sorát:

Kik megmaradtunk épen,
szép csöndesen örülünk...

*

Egry József elhunyt Badacsonyan 1951.
június 9-én.

Keresztury Dezső Budapesten, 1996. április
30-án halt meg.

A nagyvilág nevében egy görög költő Ba-
dacsony körül a balatoni tájat már Egry József fest-
ménnyel feleltette meg: „Az Úr leheletétől párás
vítükör – Lebegő Egry-festmény.” Igen, Magyaror-
szág szellemi védjegyévé tette a Piktör művészetét,
ahogy Keresztury Dezső és a XX. századi magyar
értelmiségiek java mindig is szerették volna.

Fivosz Delfisz

Szertartás Magyar íróbarátainak

Egy öregasszony, emlékezete gyökeréig feketében,
Hajlong a szőlőtőkék során.

Néha letérdel, mintha gyónna.

Fölöttünk komoran zúg a hegy bazaltsíp-orgonája.

Egy ember töprengve nézi a vakondtúrás-sírhalmokat.

A parton mintha a festő – csupasz idegszála végén

Hármashorog kis horgonyával

Kapaszkodik a kék elembe.

Az Úr leheletétől párás víztükör –

Lebegő Egry-festmény.

Egy nagy madár, mint akinek nem sietős,

Áthúzza ferdén,

Egyetlen, fekete vonallal.

Papp Árpád fordítása

Badacsony, 1975 májusában

Ferenc Győző

SZÓLOK ŐSZINTE EMBERRŐL

Beszélgetés

Felföldi Eszterrel, a

zalaegerszegi

Zrínyi Miklós Gimnázium

nyugalmazott

igazgatójával

„ ... kérdeznek természetesen, de oko-
san, s lényeges dolgokat. Örülök, hogy
ugyanez történt a Martos Flóra Leánydi-
ákotthonban is...egy igen kedves be-
szélgetés alkalmával.... bátran kérdező
és felelő süldő lányok komoly érdeklődé-
se, az egész este derűs hangulata újra
csak azt a benyomásomat erősítette
meg, hogy a mai fiatalokkal sem lehet
több baj, mint a régiekkel volt.”

Keresztury Dezső: Előszó. Zalaegerszeg
város jubileumi képeskönyve.
Zalaegerszeg, 1970.

Ez az idézet és az adta az alkalmat a
beszélgetésre Felföldi Eszterrel, hogy
szeptember 6-án éppen 100 éves volna
városunk híres szülőtte, az idézett sorok
írója, aki beszélgető társam és az általa
irányított diákotthon vendége volt.

- Ez már nem az első találkozásom
volt a jeles költővel és irodalomtudóssal.
Először akkor tudtam vele pár szót vál-
tani, amikor egyszer, még egyetemista-
ként az Országos Széchenyi Könyvtár-
ban kutattam valami után. A következő
találkozásunk jóval későbbre esett, ami-
kor a megyei könyvtár akkori igazgatója,
Fülöp Pista bácsi 1968-ban meghívta

Keresztury Dezsőt. Ezen az eszmecszerén esett róla szó, hogy fogadni tudnám-e őt a diákotthonban író-olvasó találkozóra. Természetesen nagy örömmel mondtam igent. A könyveit gyakran vették le a diákotthoni polcra a gyerekek. Ki is adtam nekik néhány versét, s amikor Dezső bácsi megérkezett a feleségével, már a költeményeit szavalva köszöntötték a költőt. De mielőtt még szóhoz jutottak volna a versmondók, rám nézett, s mutatott, majd megkérdezte: Honnan ismerem én magát? Pedig találkozásunk óta sok év eltelt... Nagyon kellemes est sikeredett. A lányok a verseit mondták, ő pedig a munkájáról beszélt nekik, a verseiről, irodalomról, sok mindenről. A gyerekeket ez a közvetlenség úgy felszabadította, hogy rengeteget kérdeztek. A sokat publikáló író aztán még ugyanabban a hónapban, talán két hét múlva, a Népszabadságban írt egy cikket zalaegerszegi látogatásáról, s abban megemlékezett arról, milyen érdeklődő diákok között töltötte el azt az estét. Ez, az 1968. tavaszán írt néhány sor megjelent abban az előszóban,

amelyet a város által kiadott könyvhöz Koplár Lajos, tanácselnök- helyettes felkérésére küldött el.” - kezdte a visszaemlékező beszélgetést Felföldi Eszter.

- *Ez a látogatás azért is volt fontos, mert előtte fél évszázadik alig volt kapcsolata szülővárosával.*

- Igen. Hadd egészítsem még ki azzal, hogy a tartalmas összejövétel után vacsorára hívtam meg Keresztury- házaspárt a diákotthon ebédlőjébe. Ember közeli, közvetlen társalgás alakult ki az asztalnál. Onnan mentek el szállásukra, az Arany Bányába. A következő találkozásunkra a könyvtárban, 1974-ben került sor. Születésének hetvenedik évfordulóját ünnepeltük. Meghívót kaptam az eseményre. Amikor dedikálni vittem hozzá a meghívót, akkor azt írta rá, hogy „Remélem, hamarosan újra hívnak.” Ma is kegyelettel őrzöm ezt a kedves emléket. Természetesen nagyon komolyan gondoltam annak az egy sornak az üzenetét, s 1975. nyarán Pestre utaztam, s elmentem hozzá-

Író-olvasó találkozó a Zrínyi Gimnáziumban - 1984

juk. A feleségével, Marikával együtt fogadott. Ekkor hívtam meg a Zrínyi Gimnázium új könyvtárának főlavatására.

- *Akkor már az iskola igazgatójaként.*

- Igen, akkor már egy éve voltam a gimnázium igazgatója.

- *Tegyük hozzá: addig, s azóta is a középiskola egyetlen női igazgatója volt.*

Igen. Akkor jártam náluk először, talán június volt, a Semmelweis utcai lakásban. Marika néni akkor már súlyos betegséggel küzdött. A költő szívesen fogadta a meghívást. Ugyan azon a napon avatták Zalaegerszeg díszpolgárává, amikor a könyvtárunkat is. Az ünnepségre nagy meglepetésünkre és örömeinkre együtt érkezett a Sinkovits-házaspárral: Imrével és Gombos Kati színművészzel. Ez az esemény volt a kezdete a hosszú évekig tartó mély és igaz barátságnak Keresztury Dezső és hajdani iskolája között. Az ünnepségre Felházi György állított össze a költő műveiből műsort. Utána közvetlen beszélgetés kezdődött. Ekkor állapították meg a hallgatói, hogy lebilincselő egyéniség, akinek szívesen válnak a rabjaivá. Köszönő és köszöntő rabjává. Mert sokat köszönhetünk neki. Az egykori iskolájának adományozott alapítványokat. Állami díjának teljes összegéből lett az alaptőke 1978-ban, amelyet kiegészített 1984-ben kapott megyei alkotó díjának összegével. Az alapítványi díjakat kiérdemlő tanulók nevének megörökítésére gyönyörű ezüsttálgat is ajándékozott. A Keresztury Dezső Irodalmi és a Keresztury Mária Zenei Díj elnyerésének igényes feltételeit közösen fogalmaztuk meg az alapítók-

kal. Dezső bácsi még Mária néni zongoráját, sőt régi harmóniumát is nekünk ajándékozta. Dedikált könyvei pedig könyvtárunknak nem csak hasznos darabjai, de díszei is. Neki köszönhetjük, hogy megismerhettük a társaságában érkezett Amerigo Tot, azaz Tóth Imre világhírű magyar származású szobrászművészt is. Elbűvölő társalgás alakult ki köztük és a diákok között. Köszönettel tartozunk neki, hogy barátságába fogadott minket.

- *Milyen volt Keresztury Dezső, a tanár?*

- Osztálynapló örökíti meg, hogy irodalomórát tartott az egyik negyedikes osztályban. Akadémikus a középiskolában! Máskor egy zsenge költőpalánta verseknek készült sorait szedte ízekre. Olyan verselemzést kerekített nagy hirtelen, hogy a kislány nem megalázottnak, tudatlannak érezte magát, hanem pályája kezdetén álló verselőnek, aki az idősebb költőtárstól kapott ízletes útravalót. Még 82 évesen is, a gyerekeket felnőttként kezelve mutatta meg, hogy a tudáshoz, a még több ismerethez, mondhatni a gazdagon megrakott szerkezethez alapos, elemző részletmunkával lehet eljutni. A kajlán megpúpozott szekérral el sem szabad indulni az úton. Hanyag, felületes munkának nincs helye sem itt, sem ott. Ezért szólok örömmel erről az őszinte, tiszteletre méltó emberről - fejezte be emlékezését a nyugalmazott igazgató, akinek nem kis szerepe volt abban, hogy a Nyugat második nemzedékéhez tartozó költő, tudós irodalmár – annyi kimaradt év után - újból otthon érezte magát szülővárosában.

Németh János

Dezső bácsira emlékezem

Kezét kissé felemelve felém néz. Ama jellegzetes Keresztury-mozdulattal, mintha valamit mondani akarna. Felütöm vendégkönyvem első lapját és megszólal. „Ki lelket lehelt az agyagba

Isten volt. Az az ember is,
ha munkáját abba nem hagyva
lelket varázsol az agyagba,
így lehet tán még Isten is.”

Megelőlegezett bizalmával lehet, de biztosan tudom, érezte „agyagjaimat”. Erényeivel, hibáival együtt. „Németh Jancsi mindvégig tartás ki” – írta

egy másik könyv első lapjára. A jó szándék embe-
rének tartott. Én őt a Mesternek, a pannóniai ma-
gyar léleknek. Általa éreztem meg igazán a kötő-
dést a szülőföldhöz, mely Egry József, Borsos Mik-
lós és több más, jeles művész ars poeticáját jelle-
mezte. A Dunántúli hexameterek, az Egry breviári-
um az én imakönyvem. Zavaros világunkban út-
mutató, hogy művek létrejöhetnek mostoha körül-
mények között, homályos kis szobákban, ködös
őszi vagy téli napokon fázósan, betegen, ha szí-
vünkben ég a láng. Ha a szülőföld lelki táplálékot

ad. A motívumok a Balaton sokszínű fényjátéka, a tihanyi pásztor arcának életredői, lélekbe látó tekintete, a tájban izzadt homlokát törülő szőlőmunkás aki egy pillanatra megáll. Kapájára támaszkodik. A verőfényben a Badacsonyi orgonásípjai verik vissza a déli harangszót. Ember a fényben, a térben, az élettérben. Ez a haza. Trikolór szivárvány ível át a tó felett. Kövér esőcseppek az érett szőlőfürtökön. A fáradtságot legyőzi a friss oxigén. A tó és az ember együtt lélegzik. Ezt látta Egry és festette, ahogy ő látta, a világot. Borsos Miklósnál a pannon tenger és az égei kultúra ölelkezett egymással. Tihanyban egy magyar szobrász faragta kőbe álmait. Mindez és a második szülőföld, Nemesgulács, ahol Kereszturyék háza volt, lakóinak mindennapjai, a szépséges gulácsi hegy süvege, a borvízű forrás, fasorral szegélyezett utak. A Balaton felvidék lágy, plasztikus földhullámai, ligetei kitéphetetlen gyökerek. Akár a göcseji dombok, az akkori poros kisváros, Zalaegerszeg, ahol a gyermek Keresztury napvilágot látott. A Deák Ferenc Gimnázium, a tanárok, Pehm József hitoktató, az apátplébános, a városháza a Kazinczy tér

sarkán, ahol apja polgármesteri hivatala volt, a kéttornyú nagytemplom, aminek tornyában a harangkötelet húzta, a Jánka-hegyi vasárnapok a szőlőhegyen, egy fénykép a gróf Apponyi Albert utca sarkán lévő házból, az udvaron artézi kút. A kis Dezső a kút pumpájánál.

Az utca közös gyökér. A 23. számú ház bejárata felett hatalmas tábla hirdette: Németh Gábor és fiai cserépkályha és agyagáru készítő. Kiténtetve az országos ezredévi kiállításon. Pár évtizeddel később ebben a házban születtem, egy olyan mester, a nagypapa műhelye mellett, aki Dezső bácsi édesapjának is dolgozott. Lehet, hogy a kis Dezső is megfordult a műhelyben. Talán agyagot is kapott, hogy golyót csináljon, vagy gyúrkáljon valamit belőle. Életem nagy ajándéka, hogy Keresztury Dezsővel, nekem csak Dezső báccsival, ilyen közeli barátságba kerültem. Első találkozásunk olyan volt, mintha már láttuk volna egymást. Tudott rólam mindent. Honnan? Földijeimtől, mesteremtől, Borsos Miklóstól, akivel jó barátságban volt? Nem tudom. Igen nagy tisztelettel közeledtem hozzá, gondolván, hogy én csak egy

Sinkovits Imre, Keresztury Dezső, Németh János és Amerigo Tot Németh János zalaegerszegi műtermében

göcseji keramikus vagyok, akkoriban gyártás előkészítő „művész” a kályhagyárban. A jelzöt gúnyolódva mondták főnökeim, mert valójában ott nem kellett művész. Először annak Borsos Miklós nevezett, aki a Páter dombi műterem látogatása után egy alkalommal velem kezét szorított, és kollégának szólított. Így lettem először művész Zalaegerszegen. Dezső bácsi a földit látta bennem, aki ráadásul ősei nyomdokán a sarat gyúrja. Ez volt az első láthatatlan kapocs köztünk. A látható, ami a műhelyben volt. Végigsétált és meg-megállt a munkák közt. A korsóimat kezdte nézni. Halk zene szólt, mint nálam mindig, most éppen kórusmuzsika. Megjegyezte: Visszacsend a zene a kerámiában. A forma és a tartalom gondolatra készlet. Így gondolom én is, ezért is oldódik a lelkem örömben, bánatban, reményben a zenében. Nem kellett magyarázni, megértettük egymást.

Az első látogatás után mindig figyelemmel kísért, és nem múlt el egerszegi útja, hogy be ne pillantson műtermembe. Aztán következtek a kiállítás megnyitók, Csók Galéria, Fészek Klub, Vigadó Galéria, Műcsarnok, kedves, biztató szavai kételyeimben eligazítottak, hitemben megerősítettek. Itt egy pillanatra elém tűnik egy régi fotó, 1976-ból, a Műcsarnokban kiállítás megnyitón Borsos, Gádor, László Gyula társaságában üdvözölhettem.

Balatonfüredi téli tartózkodásai alkalmával sokszor meglátogattuk. Egy ilyen alkalom után küldött levelében kockás füzetlapra írt vers volt. „Németh Jánosnak.” Ez a megtiszteltetés könnyet csalt a szemembe. Szorongva, betűzve olvastam el. Vajon meg tudok-e felelni a nagy bizalomnak, szeretetnek, ami a sorokból áradt? Ez lett a másik breviáriumom, ami egész életemre kötelez.

Kedves emlékem az 1980-as év, amikor műtermembe hozta vendégeit, Amerigo Tot magyar szobrászt és Sinkovits Imrét. A vendégkönyvbe Dezső bácsi szép sorokat írt, melyet Sinkovits Imre önkarikatúrája díszített Tot szignója mellett. Négy év múlva, az ő 80. születésnapjára domborművet készítettem a Jánka-hegyi ház veranda falára. „Otthoni táj, emléked, mint vér jár a szívemben” – írta. Ez volt a gondolat. A tájban, mint álom, jelképes motívumok jelennek meg. Szőlőhegy, útszéli fészület, pince, harangláb, pihenő kaszás, kalászkok, virágok, a táj növényei, akár egy vers sorai, melyek a szülőföldet idézik. Ez a talál-

kozás szép ünnep volt, írónak, egerszeginek, keramikusnak.

Egy régi háztömb helyén, a Rákóczi úton új gimnázium alapkövét rakták le. Egymás mellett álltunk. Az épület 1986-ban készült el. Pályázat alapján az aula falát díszítő domborműre megbízást kaptam. A csodaszarvas-legenda alapján készült allegorikus dombormű a zalai tájban, utalva szülőföldünkre, történelmünkre, 1988-ban készült el. Dezső bácsi betegsége miatt az avató beszédét írásban küldte el. A kész domborművet fotóimról látta először. Aztán következő egerszegi útja alkalmával eredetiben. A hétágú, mély gyökeret eresztő gesztenyefa az ő sugallatára került az agyagtáblára.

Évek teltek el, találkozások a Szent Koro-
na utcában, Balatonfüreden, a műteremben, és sajnos a Kútvölgyi kórházban, mert jött a bénító kór. A testben és lélekben erős alkatú ember munkával viselte sorsát. Így is mindig kedvesen fogadta a szívéhez közel állót. A kőasztalnál ülve, a diófa alatt beszélgettünk. Szemben a pince bejárata fölött fej alakú gyertyatartóm, melyet tréfásan csak „lángelmének” hívott. Innen mindig jó bor került az asztalra, a kedves Mara pogácsája mellé. Az időben már túl járt a hetvenen, de egykoron a hetvenéves Keresztury írta: „Csak tedd, amíg tudod, a dolgod,

„Töredékeit ha behordod
Ne kérdezd, hetven évéd
Ugyan hová és kié lett.”

De kérdeznünk kellett immár később a kilencvenkettédiket, amikor is 1996-ban meglátogatta szeretett szülővárosát. A kocsit Balatonfüredről hozta, télutó volt, a Jánka-hegyi házban találkoztunk. A nap bágyadt sugarait csillogva verte vissza a szemközi dombokról az olvadni készülő hó. Itt voltunk atyafiak, barátok, városi és megyei előljárók. Aki szerett és akik szerették, mindenkihez volt kedves szava. Amikor már csak páran maradtunk, megkérdezte tőlem: Mit csinálsz most? Nem várta meg válaszom. Meglátogatlak – mondta. A járása engedetlen lábbal nehezen ment, de kocsiba tettük a segédeszközt is. A Páterdombra autózva a ház hátsó bejáratánál álltunk meg. A kocsiból kiszállva tekintete végigsimogatta a havas Géva és Pipa hegyet. A mi hegyeinket. Egyedül voltam, feleségem Svájcban, a lányomnál, ahol első unokám született. Klára segített a vendéglátásban. Jóízű

beszélgetés kerekedett. Mindent újra megnézett. Az állványon, készülőben lévő domborművem lekötötte figyelmemet. Mindenről megfeledkezett. Nem egy legyengült ember volt nálam. Ezt a vendégkönyvbe írt sorok is bizonyítják:

„Ahol jól érzem magam
oda mindig visszatérek,
kedélyem ottan rendben van,
kivirágzik a lélek.”

A nap már lemenőben volt, kocsimba ülünk és végigvittem a városon. Megnéztük a volt ispotályt, a nemrég készült Szent Rókus domborművet, kedvenc utcákat, tereket, Csány, Kazinczy, Deák tér. Itt a Deák szobrot oldalról nézve tréfásan kérdezte: Miért lép le a talapzatról? Tekintete a nagytemplomra tévedt, és a szemben lévő saroképületen, édesapja volt hivatalán pihent meg. Tovább autóztunk, a gimnázium és a barátok Jézus Szíve temploma felé vettük utunkat. Majd elfordultunk a Szív-hegy és az Egerszeg-hegy irányába. A dombokon csillogott a kései, puha hó, a göcseji hegyek mögött búcsúzni készülő nap sugarai. Éreztem, itt és most búcsúzik Dezső bátya első szülőföldjétől.

Egy fényképet őrzök, melyet ezen a napon kaptam tőle, a Jánka-hegyi ház teraszán áll.

Svájcisapkáján hópelyhek. A hátlaapon a sorok:

„Tedd el emlékeid közé
arcképemet
Nem lehetek
Példád, testem a földé,
lelkem a tied.

Dezső bátya, 1996 tavaszán.”

Aztán hosszú útra ment, de tudom, itt van közöttünk most is. Emlékére egy domborművet készítettem, második szülőföldjén, a Balaton felvidéki Nemesgulácson került a helyére. Én már nem földi arcát látom, inkább annak égi mását. Kéttörzsű életfa magasodik, az öreg törzs körülfonja a belőle éledő hajtást. A horizonton az egyik oldalon a felkelő nap, a másikon a szintén felkelő hold. Az élet örök megújulás. Az erős gyökérből új élet sarjad, ha van jó föld, hazai föld. Mint ahogy a hazáról szóló versében írja:

„Mit ér az élet, ha nincs haza. De van.
Termőföld, gyümölcsös, karám.
Itt éltem igazán. – Tán messzeségben
valahol több lett volna
Nyugalmam, bérem, de itt volt a hazám.”

Dezső bácsi életműve örökségünk, kincs, hogyan élhetünk magyarul a mi Európánkban.

Péntek Imre

„...műve lettem vagy töredéke...”

Vázlat a lírikus Keresztury Dezsőről

Költőként későn indult, bár mives verseit az első pillanattól egyértelmű elismeréssel fogadta a szakma. A késői indulás, a visszahúzóódás egyik oka lehetett az a bécsi Collegium Hungaricumban 1924-25-ben történt epizód, amelyről a következőképpen számol be a *Szülőföldeim, emlékezéseim* című kötetében: „Ferenczy Géza tagbaszakadt, fantasztikus önbizalommal rendelkező ember volt. Biztosan tudta, hogy ő zseni, éspedig költőnek, tudósnek egyformán az. Megmutattam neki verseimet, mert persze én Bécsben is írtam verset, s nem is keveset, bár helyemet inkább keresve, mint megtalálva. Ferenczy Géza véleménye lesújtó volt.

Nem lehetett egészen igaza, ezt a későbbiek bizonyították, de megsemmisítő bírálata, melyet megfelelő fölényrel adott elő, arra elégséges volt, hogy amúgyis megingott költői önbizalmamat halomra döntse. Esztendőkre 'elnémultam' tehát.” Szerencsére megszületett – ebben az érlelődő magányban – az *Esti imádság*, melynek sikere visszaadta alkotói önbizalmát. Mindenesre a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* közlései szintén jelezték: a komoly felkészülést igénylő, első tanulmányokon, irodalomtörténeti elismeréseken túl lévő tudósjelölt továbbra sem adta fel lírikusi ambícióit. Ezt bizonyítják már jóval az ötvenen túl sorjázó verskötetetei. Bár költői életműve a mai irodalmi kánon megítélése szerint a peremre szorult, de a kellő távlat megteremheti az újraolvasás és az újrafelfedezés igényét. A századik születésnap

mindenképpen alkalmat teremt az efféle újraértékelő szándékoknak.

Első verskötetete 1956-ban jelent meg, lényegében egy hosszabb ideig formálódó ciklus darabjait adva közre (legalábbis a kötet jelzése szerint). A *Dunántúli hexameterek* a nemesgulácsi hazautazás(ok) élményeiből született, de jellemzője az időbeli csapongás, az összegzés szándéka, melyet a következőképpen intonál a költő:

„... a tűnt fiatalság
színe szűrődik a táj hars, mai fényein át, s mint a
megújult sebben a vér, buzog, önt el a forró
emlék, felszakad, torkomig árad a múlt.”

A fiatalság színhelye az egykori ház, „bádogtetejével”, s egyszerre felidéződik (a versben) a család forgataga, s „Egy szekrény fenekén sértetlen megvan az ősök / albuma.” A továbbiakban feltűnnek a gyermekkor szereplői, mai szemmel, Canda kánász, Teca néni, a vén Csider, s felidéződik a végtelen munkabírású nagyapa alakja, akit itt ért a vég, s temetésén „sírva követték...ünneplő feketében...nehéz léptekkel a gazdák”. A gyermekkori szerelem („Oly gyönyörű volt!”), Rózsa üdvözlí, immár „kese, ősz haj / látszik fejkendője alól;...”. A pajtások, játszótársak, nők, asszonyok kavarnak elő az eltűnt időből, szüretnek hangulata, vidámsága, s persze nem hiányzik a Balaton ezer arca, káprázatos természeti képek sorában. S az utolsó sorokban fogalmazódik meg harmóniát, belenyugvást sugalló, az idő múlását tudomásul vevő belenyugvó konklúzió:

„Forrás öble a táj, ahol éltem, hús vize mély csend,
hószínű, gyöngy kócsag szárnyal ezüst magasán.”

Próbálkozzunk meg egy kis korabeli széttekintéssel: milyen volt az irodalmi, művészeti élet, a szellemi-politikai közeg, amelyben ez a verskötetet megjelent. Kétségtelenül, a felpezsdülés időszaka a Rákosi-éra szemellenzős dogmatizmusa után. A fellélegzés. Ekkor tűnik fel Juhász Ferenc és Nagy László, új lendülettel alkotnak a korábban elhallgatott, félreszorított írók, költők mint Szabó Lőrinc, Vas István, Örkény István, Zelk Zoltán, Kuczka Péter. Viták folynak az írószövetségben a „szocialista realizmusról”. Mégis, a népi írók köréhez tar-

tozó alkotók óvatosan fogadták a Sztálin halála utáni „olvadást”, Nagy Imre fellépését, a kommunista párton belüli reformok hírére. Ezt a távolságtartó óvatosságot sok minden indokolta. Béládi Miklós *Választak című* tanulmánykötetében található egy rendkívül érdekes, nagy ívű Illyés-tanulmány, *Korfordulók és a költészet válaszai* a címe, amelyben kiválóan jellemzi a korabeli légkört (nemcsak Illyésre vonatkozóan): „Illyés Gyula éppen hogy nem volt a szocializmus eszmerendszérének ellensége (1983-ban másként aligha lehetett fogalmazni), de nem lehetett híve a Rákosi-féle klikk vaskezű proletárdiktatúrájának sem. A negyvenes évek végén elhamvadtak reményei, hogy a magyarság haladása az „arányos ütem” jegyében folyhat tovább, bizakodását ugyan még ekkor sem veszítette el, de ezután hosszú ideig bizalma egyes-egyedül a nép megtartó erejéből táplálkozott. Költői szereptudata átalakult, a hatalomból kirekesztett nép önismeretének, tudatának formálását tekintette időszerű feladatnak... Nem a vatesz szerepét vette fel... Felvilágosító, közvetítő és összefoglaló munkát végzett... Nem csatlakozott az ötvenes évek első felének „ellenzéki” irodalmi mozgalmához... A legsúlyosabb helyzetben is megőrizte önuralmát, saját ars poeticájához igazodott, és jó művekkel nyilvánított véleményt.” A kissé hosszúra nyúlt idézet számos kapaszkodót kínál Keresztury Dezső *Dunántúli hexameterének* és tágabban lírájának értelmezésére. Igen, a bizalom – valamiképpen abban, hogy el lehet viselni (túl lehet élni) az erőszakos beavatkozásokat a társadalom természetes szövetébe – a nemesgulácsi tapasztalatokból táplálkozhatott, a „nép megtartó erejéből”, e meggyőződés a sokat látott-megélt nemzedék magatartásának meghatározó iránytűje lett. Természetesen, később még inkább oldódott a tartózkodás, s ehhez a hatalom gesztusai is hozzájárultak. De volt egy határ, amelyet sem Keresztury Dezső (sem kortársai) nem léptek át. (Az a bizonyos felvilágosító, közvetítő „költői szereptudat” pedig kezdettől fogva jellemezte Keresztury lírai megnyilatkozásait.) Még így is elég terület nyílt értelmes tennivalókra, s bőségesen éltek is ezzel. S a félreszorítottság után fokozatosan érkező elismerés is ösztönözhetette a *Visszatérő dal-lamban* (is) felbukkanó motívumot:

„...Elég
volt neked munkák, napok csöndje; süppedve se
adtad föl; jöttek jobb napok; irigyeid
ingerli csak, hogy ami elejtett: fölemelt...”

Csendes elégtétel sugárzik a sorokból, de nem
több. Azzal is tisztában van – ugyanitt olvasható:

„Voltak nagyobbak is:
őrzöd nyomuk, mert önmagad maradtál...”

Ez az őrző, megtartó, pásztori magatartás – fő-
ként a hatvanas évek után – egyre tisztábban, ka-
rakteresebben kivehető ebben a sokszínű, a klasz-
szikus formakultúrához mindvégig hű lírai ouevre-
ben. A kérdés, amely a *Pásztor* című versben fo-
galmazódik meg, ugyancsak ebből a kérdéskörből
fakad:

„... s megfejtetem-e már,
mi készlet kockáztatva is óvni a többiekét?”

A megfejtés nem rejtőzhet másutt, mint abban a
mély hitben, hogy a magyar költő itthon képes hi-
vatásának legjobban megfelelni. Történjék bármi
tragédia. (Mint például az 1956-os forradalom és
szabadságharc leverése.) Ezzel kapcsolatban keve-
redett polémiába Tollas Tiborral, a Münchenben
szerkesztett, emigráns *Nemzetőr* szerkesztőjével,
aki egyik cikkében az „árulók” között említette
nevét. Keresztury Dezső keményen visszavágott az
igaztalan vádra az *Egy kibujdosotthoz*-ban.

„Árulónak mondsz? Feleljek a vádra?
Ki árult el s mit?..
Kibujdosnál? Csak megfutottál akkor.
Én itthon álltam, ha kell a halált...”

S még odább: „én népemmel kollaborálok / va-
gyok, ki voltam, azonos az út!...” Nos, ez a hely-
zet mégsem volt olyan könnyen föloldható, bizo-
nyítja ezt a Brusznai Árpád emlékének szentelt
vers, a *Mindig több*. Mint ismeretes, a veszprémi,
béketeremtő latintanár „Gyanútlan volt. Hívóbb a
kelleténél...”. S ezért kellett meghalnia. (Ha elme-
nekül, életben marad.) Az emigráció nem csak
„ál” – valódi Rodostó is volt. Természetesen ezzel
a hazaiak is tisztában voltak, ám a „ történelmi
szélárnyék” (Illyés Gyula kifejezése) mégis lehetővé

Keresztury Dezső Zalaegerszegen

tette az ország gyarapodását, felemelkedését. A
párbeszéd igénye és lehetősége – az emigráció ér-
telmiségével - csak évek múltán alakult ki, az
Anyanyelvi Konferenciák során, s ezeknek a fóru-
moknak egyik jelentős szereplőjévé éppen
Keresztury Dezső vált. Hadd idézzem ide az 1981-
ben elhangzott, s a *Helyünk a világban* tanul-
mánykötetben közölt *Gondolatok az Anyanyelvi
Konferencia pécsi irodalmi műsorához* bevezető
részletét. „Az anyanyelvi konferencia azóta lezaj-
lott eseményei, konferenciái, bizottsági ülései, vi-
tái azt mutatják, hogy máris lényegesen túlléptünk
azon a kezdeti, kisebb körű koncepción, ami vol-
taképpen nem volt több, mint nyelvapolás. És
ezért jött létre a mai este, melyen először szó-
lal meg az az „ötágú síp”, amelynek Illyés Gyula ne-
vezte a mai magyar irodalmat; először szó-
lal meg, s ha erre gondolok, ne vegyék rossz néven, hogy
egy kicsit elérzékenyülök, mert ennek az ötágú síp
koncepciónak a létrehozásában – főképpen nem
megfogalmazásában, hanem gyakorlati megvaló-
sításában – tíz-tizenöt év keserves, türelmes, nagy
diplomáciát kívánó munkájában az én részem is
benne van.” (Jellemző, hogy a Béládi Miklós által

szerkesztett *Vándorének – Nyugati és tengeren túli magyar költők antológiája* csak 1983-ban „jöhetett ki”, bár a megjelenést erre az alkalomra tervezték.) S még egy figyelmeztetés: „Csak önmérséklet és arányérzék vezethetett és vezethet át bennünket százados nehéz nyomorúságainkon.” Nem működött ez másként a „puhuló diktatúrában” sem, jól tudta ezt Keresztury Dezső. A kockázatvállalás és az „Igazat szólj!” parancsának konfliktusa sohasem könnyen eldönthető. Az értelmes kockázatok vállalásának azonban igazi hőse volt a következetes, halk szavú költő; erre a fenti idézetek és sokoldalú életművének számtalan írása bizonyíték.

Mégis, tekintsük át, milyen lírai műfajokban valósult meg ez a körvonalazott költői program. Elsősorban az élménylíra dominált: a tájvers és a zsánerkép. S ehhez még járult a pályatársak, művészbárók műveinek ihletése, az ajánlott versek. A két kötet – a *Dunántúli hexameterek* és a *Lassul a szél* – után a harmadik, az *Emberi nyelven* (1965) válogatott verseit tartalmazza. Ebben a tájvers és zsánerkép számos remek darabjával találkozunk. Talán egyik legjellemzőbb ciklusa e műfajoknak a *Vidéki képek*, mely egyszerre festi a természet ezernyi csodáját, az évszakok változását, s a tájban felbukkanó alakokat. Két idézet, két példa.

„A hajnal mély egén pacsirta szól,
csattogva száll a lágypárakon át.
A forrás felel neki: a föld alól
csobbantja a másik mélység szavát”.

„Ég a beton, rajta
rézbőrű sereg
sütkérez: egy falka
meztelen gyerek.”

A Balaton-felvidék múltja, kultúr hagyománya, Berzsenyi Dániel és Festetics György alakja, a keszthelyi Helikon ünnepek, az ide települt művészbárók, társak szintén számos versét ihlették. S természetesen, a háttérben ott van a tihanyi remete, Illyés Gyula, akivel több évtizedes kapcsolata több volt, mint barátság. Ez adódott a Nemzeti Parasztpárthoz való tartozásukból, a koalíciós időkben Keresztury Dezső kultuszminiszteri működéséből

is, de a szellemi és magatartásbeli azonosságok még inkább fontosak voltak. A *Kertészbiztató*, Ilyésnek ajánlott, 1982-es versében találjuk ezeket a sorokat:

„...És akarod, nem akarod,
az ősz nap bár nyirkossá válik,
jellé magasló alakod
árnya elér a láthatárig.”

Ennek a „jellé magasló alaknak” halk, csendesen tevékenykedő, nem lankadó szövetségese volt Keresztury Dezső egész életében. Egy József és Borsos Miklós, a két, a balatoni tájhoz kötődő képzőművész ihletése is remek költeményekkel gazdagította lírai oeuvre-jét. A *Balatoni pásztor* című versében, mely Egry festészetének is egyik meghatározó motívuma, kivételes, láttató erejű metaforákkal idézi meg a fény és tér játékait, végsőkéig kihasználva a nyelv megjelenítő lehetőségeit.

„Ringva pihen a táj; felszakad a messze tér,
s forró özönével mindent egybemos a fény...
Az ég s a víz fátylas tükre közt, a boldog
sűrű levegőben gyors sirály cikázik;
lengve nyújtóznak a fénylő ködbe oldott
felhők, hosszú árnyék hull a szemhatárig...”

A *Borsos Miklós két szobrára* című versében a művész két remek alkotása felidézte gondolatok, élmények nyerne harmonikus lírai formát. A Szabó Lőrinc portréban – egyébként valóban Borsos Miklós egyik legszebb, leghatározosabb műve – az érzéki (állati) és a lelki erők küzdelmét látja:

„Ó, jaj az állatnak, kiben a lélek
oly nagyra nőtt, hogy ami ő : magával
s amiben él: többé egyet nem érthet,...

Ó, jaj a léleknek, ki semmiért egészen
akarta megkapni a lét örök
értelmét, teljességét...”

A *Balatoni szél* hexameterei finom, lebegő ütemekkel hódolnak a „pannon vágy s görög álom szült hab lánya” előtt – s a szinte nem e földi harmonia, szépség lengi át a „tündér táj derűjét”.

A program megvalósulásának első időszakát tekintettük át, ha vázlatosan is. Keresztury Dezső tehát a csendes építkezés útját választva, a lehetséges, az elérhető bölcsességével – múltbéli tapasztalataival, kivételes szakmai tudásával – felvértelve „jó művekkel nyilvánított véleményt”. Egy-egy után jelentek meg kötetek, a késői indulás hátrányait immár teljesen feledtetve. A hetvenes évek lírája még kiérleltebb, még teltebb hangzású versekkel jelentkezik. Az *Égő türelem* (1975) és a *Nyitott kör* (1976) után ismét egy összegző, közösségi gondokat megszólaltató kötetet tesz le az asztalra, *Így éltem* címmel. „...Ritkaság ma, hogy ilyen heves etikai indulatok ennyire veretesen jelentkezzenek a lírában... Ez a poézis annak a jeles és jogos illúzióknak gazdag és éltető foglya hosszasan, hogy a teljes emberi személyiség és a teljes emberi történelem tanulsága összegezhető sziklahasító-kinyilatkozató pillanatokban... Kereszturyra történetesen az a feladat várt, hogy megemelje líráját, hogy ún. „öregkori” (pontatlan szó!) költészetével a legerősebb hangok közé emelkedjen...”- írta róla a jóval fiatalabb pályatárs, Tandori Dezső. (A kötet a költő hetvenötödik születésnapjára jelent meg.) Nos, ez a „megemelés” a kötet darabjait végigolvasva, tökéletesen sikerült. Keresztury Dezső, a maga választotta kötött versformák, nyelvi eszközök birtokában valóban sajátos, kései klasszicizmus jegyében alkotott. (Csak melleleg: ő volt egyike azon költőknek, aki a szabadvers korabeli divatja, nyelvi szabadossága (lompossága) idején hihetetlen gonddal formázta verseinek „írás képét”. Számára a nyelvi kötöttség nem akadályt, hanem a mondandó pontosabb, precízebb, kidolgozottabb megfogalmazását szolgálta. Az írásjelek mindig gazdagon, rendkívül finom érzékel elhelyezve ((és funkcionálisan!)) jelennek meg, a pontok és vesszők mindig a helyükön vannak. És ami a legjellemzőbb: a kettőspontok és a pontos vesszők gyakori és tudatos használata, a gondos érzelmi és értelmi tagolás érdekében.)

A korábban is kedvelt tájversek a *Kertben* ciklusban kapnak helyet. Egyébként a kert egyik kulcsmotívuma költészetének. A megművelt, virágzó kultúrtáj eszményét még gyerekkorából hozta magával. Mind édesapja, mind nagyapja kertészkedő, szemző-oltó ember volt, aki a kerti munkában nem csak gondot látott, hanem elfojtott szenvedélyeit itt, ebben a körben élte ki, s

gyakran ide menekült a világ bántása elől. Nagyapjáról írja a *Dunántúli hexameterekben*:

„...s minden elől, mibe vággyal, csellet fonta az élet,
férfimagánya köré itt vont Krisztus-töviséből
zöld eleven gyepüt..
s vénségére ki sem lépett már kertje magános
útjairól...”

Itt is, mint másutt is megnyilvánul Keresztury halk, rejtőző, de mégis vádló polgári életforma „siratója”. Ha valaki, ő tisztában volt azzal, mennyi érték esett áldozatul a barbár, politikai elégtételért, igazságtételért lihegő, szociálisnak álcázott, korlátozott kommunista ortodoxiának. Az *Emlékezés apámra* című versciklusban ugyancsak előtűnik a kertjét gonddal művelő férfi alakja:

„Kivel beszélhetett?..
... mert nagyszerű kertész
volt egykor; - tán a csönddel, melyben az égről,
tóról
hulló s visszaverődő fény szűri át a bazalt izeit
a szőlő fürt zamatává...”

Azonban az e ciklusban feltűnő kert-motívum már egyre áttételesebb, jelképeesebb. A „csendbe-merülten” vén diófája alatt ülő költő már nem a természetes természetet figyel, hanem befelé hallgat, az elmúlás szólamait szólókató sejtelmek, múltbéli árnyak szigetén... Ahogy ez a *Türelem* című versben oly megrendítően, de mégis önsajnálattal nélkül megfogalmazódik:

„Ködbe merült a Fiastyuk
a lehullt nap után.
Mind több a megszakadt út,
a beérő halál.”

A végsőkéig kitartó kötelességtudat, fegyelem parancsa, a „szolgálók”-erkölcse szerint azonban nincs pihenő, nincs megállás:

„Dolgunkat s ne azt firtassuk,
az utód mire vár;
daloljunk: búcsúzó hattyuk,
csak önmagunknak bár.”

Azonban a kötet súlypontját az *Így éltem* ciklus hordozza. Ebben megtalálható az „ajándék idő” kegyeltjeként a folyton égető lelkifurdalás, hogy az életmű „cserép” marad, nem áll össze teljessé, maradandó egésszé. A felriadó alvó hallja az üzenetet: „Írd, ne halaszd holnapra!”, másként, kegyetlenebbül: „Bitang, nem végzed a dolgod!”. Az önfexiók, önvizsgálatok sora követi egymást, mint a *Beszélgetés a küldetésről*, a *Beszélj? Hallgass!, Engem, nekem*. Az őrzés, megtartás motívuma immár a saját személyiségére vonatkozóan is megjelenik; és ezzel kapcsolatban a beteljesülés, az „érdemesség” elérésnek kínzó tudata és vágya is megjelenik:

„Csillag, ha fullad a napba,
magad vigyázz magadra;
ha jut még néhány év rád,
rakd téglára a téglát,
tudd, hogy életedet
beleépítheted
porból rakott guládba,
s meggyőződ Istenedet,
hogy nem éltél hiába.”

Az Arany Jánosi „örök kétely” Keresztury Dezsőt – a kiváló Arany-kutatót – is mélyen áthatja, foglalkoztatja. De rendkívül érdekes módon, ez nem esztétikai, etikai jellegű kételkedés, nem csak önmagával vitázva, de szkepszise kiterjed a történelemre, a vallásra, a hitre is. Nincsenek tanulságok, nincs elégtétel:

„nincs az örvényben Ararát,
bár Isten megígérte,
ki ha megrázza a szitát,
nem a szemét hull a szemétre.”
(Vitában magammal)

Pedig az elvégzendő feladatok súlya ránehezül a lélekre („De soha nem nyughatom már:..”), s az etikai megtisztulás adhat csak reményt (hiten túli reményt) arra, hogy méltósággal készülődhessen arra a bizonyos végső számadásra. („...ha csontig ég lesz újra tiszta, / akit az Isten megsegít.”) S újra felerősödik az a tudat, amely költészetében végig jelen van – valami kivételes védelem alatt áll, valamilyen nem evilági erő, hatalom a végzetesnek tűnő, a megsemmisülés, a halál közeli helyzetek-

ben, pillanatokban mindig segítségére siet. A ciklus utolsó három nagy verse – a *Számadás*, az *Így éltem* és a *Valaki tenyerében* – gazdag érzelmi-gondolati kitérőkkel bejárja a szkepszistól a bizonyosságig terjedő „feszítávolságot”. A *Számadás* a végsőig fokozza a felhalmozódott, zaklató bizonytalanságot, megválaszol(hat)atlan kérdések sorával közelít a múlandósággal terhelt emberi sors magas és mélypontjaihoz. A titokzatos belső én, (a „Százezerarcú) „szervezi napjaimat” – írja a költő – „itt-ott ha súgja céljuk s értelmük?”; az Életerő „mindig újra- / töltötte testem, lelkem... ha felbuktam?”; „Számot adni? Miről? Kinek?”; igen, ezeknek a végső szembesüléseknek a súlya alatt csak „megrogyni”, térdre rogni lehet. Élni azzal a tudattal, hogy „újra kezdeni nem lehet.” Az *Így éltem* hasonlóan a visszatekintés, a tanulságok keresésének (és levonásának) verse. (A „megszakadt” íráskép a nehezen kimondható, felszakadó vallo-másos tartalomra utal, s ismételt bizonyítva, milyen tudatosan és bravúrosan bánt Keresztury a formai eszközökkel.) Az etikai elem, az etikus magartatás ismét a költemény fő szervező elve:

„...azokhoz álltam, akik borzadva, megkínzottan
kitartottak, végeztén mit rájuk szabott a sors...
jártam sárban, mocskokban,
valami parancs hajtott, bérem csak lelki zsold;
tisztesség jóérzése...”

S ismét egy Arany János-i analógia az *Epilógusból* („bevert sárral”): „koholt / vádak útvesztőjében;... rám is freccsent a kosz, mit a csatorna kavart.”. Az elmarasztalás alóli felmentés érve: „ha marsoltam: társakkal ha daloltam: tiszta dallal... s vacogva bár megálltam, dermedtem béna sakkban...” S a „kiválás” mellett az azonosulás, a közös jegyek felmutatása és vállalása is hozzátartozik a teljes személyiséghez: „...nem vagyok több a többinél csak elvégzem a dolgom...” A kiválasztottság (vagy elrendeltetés) képlete szerint:

„Sokszor éreztem: vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem;...
valaki lenyúlt értem...
s elfértem tenyerében.”
(*Valaki tenyerében*)

Igen, egy „záróakkordokkal” telített kötet után mi jöhet még? – kérdezhetette az olvasó, a kritikus, s maga a költő. Hogyan tovább? Mi lehet még a folytatás? Nos, az élet újabb lehetőségekkel (alkotói évekkkel) ajándékozta meg a költőt, s újabb súlyos, változatos tartalmú köteteket tehetett le a magyar irodalom asztalára. A *Határok, frontok* egy évvel a rendszerváltozás előtt jelent a Magvető Kiadónál, a kötet szerkesztője Csiki László, a Romániából áttelepült kiváló költő, prózaíró és szerkesztő. Sok remek és jellemző vers található ebben az újabb termést felvonultató kötetben, mégis – ma, visszatekintve – érdekes megvizsgálni, miként tükröződött a „nagy változás” előérzete a költő gondolkodásában? A *Frontok* ciklus bizton utal a kibontakozó konfrontációra a pártállami hatalom és az ellenzéki szervezkedések között; elérkezett a nem várt történelmi szituáció – Illyés Gyula nem érhetette meg -, amelyben Keresztury, talán nemzedéke képviselőjében is, keményebben, áttételek (cenzúra) nélkül fogalmazhatta meg véleményét. A kötet címadó verse, a *Frontok* 3. ciklusában nagy történelmi tablót fest, mely a hitleri birodalom összeomlásától a kommunista rend embertelenségéig, csalárd manipulációjáig tekinti át a huszadik század eseményeit; s ebben már a Gulágok szörnyűsége éppúgy megjelenik („...eltűntek jégmezőkre dobva / homokká morzsolt milliók...”), mint az 1956-os forradalom élménye, az eszmelovagok ígéretei:

„...Láttam testet márványba vésve
amint elnyelte az idő;
hogyan Jóistent, Édent cserébe
ígért az áldozatszedő,
eszmét szavalt a nagy miéért,
miközben igazságtevő
válasza oly rend, mit a népre
zsarolást álcázni vet ő.”

Ebben a kontextusban kerül elő az *Átlépve a halálon* című, 1957-58-as vers is, mely a kivégzett Nagy Imre miniszterelnöknek és társainak állít emléket. Mélyen szántó, katartikus, a jövőt félelmetesen előre vetítő összefüggéseket villantanak fel a puritánul, szentenciózusan fogalmazó, erőteljes sorok.

„Hogy meglegyen a gyalázat adója,
megint néhány olyat küldtek bitóra,
kik, hiszékenyen, harcosául álltak
ember jogának, rab nép igazának...”

Aki szerezte, súgta, segítette
s most bűnnek mondja: az ítélet felette...

A hóhér szól: Ez volt amit kerestek.
A költő: Igen, mert legenda lesznek,
ha él a nép, mely él az áldozattal;
s ha nem: ők így tudták a végső pillanatban.”

Tudunk-e élni az „áldozattal”? Valóban, nagy kérdés, kínos kérdés, a költői megérzés ismét valami lényegesre (elfojtottára, tudattalanba szorítottára) tapintott rá. Az 57. vers (1992) után még egy kivételes alkalom nyílt számára, hogy költészetének lényegét megmutassa. Az *Örökségünk* sorozatban – elismerés illeti az ungvári irodalmárokat, Dupka György és munkatársai vállalkozását – a saját válogatásában adhatta közre több mint hatvan év termésének javát *Féktelen idő* címmel (1994). Már az hosszabb tanulmányt érdemelne, hogy Keresztury maga miként ítélte meg lírai pályájának főbb hangsúlyait, tendenciáit, milyen kiemeléseket tett, s miket hagyott ki... A *Dunántúli hexameterek* például ebből válogatásból sem hiányzik; s ebben a sajátos elfogultságban bizonyára döntően befolyásolták a családi emlékek, édesapjának tragikus öngyilkossága, az elveszett Éden, a gyerek- és ifjúkor világának újraélése. Nem maradt ki a Kert – mely a zalaegerszegi éveket, a kerttervező- és építő édesapa alakját idézi – ; a *Valaki tenyerében*, A *józsanság lángelméi* (joggal hivatkoznak erre azok, akik a „zalai szellemiség” titkait bogozzák), a *Báronyszékből*, mely ’45-46-os miniszterségéről ad érzékletes, hiteles lírai beszámolót. (Valamelyik vele készült interjúban olvastam, hogy a beszélgetőtárs megütközését fejezte ki, amiért nem szerepel *A hét évszázad magyar versei* című, 1966-ban megjelent, Király István, Klaniczay Tibor, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós szerkesztette antológiában. Azóta két antológia is korrigálta ezt a melléfogást, Lakatos István és Makkai Ádám költő-szerkesztők joggal gondolták úgy, hogy Keresztury Dezső nélkül nem lehet teljes a magyar lírai körkép. A *Csovdaszarvas nyomában* – a Makkai Ádám-féle válogatás -, melyet angolul és magyarul is közreadtak,

több költemény mellett a *Bársonyszékben* is olvasható.) A *Féktelen idő* utolsó verse az *Önarckép angyallal*. Ismét csak azt mondhatjuk: Arany János-i bölcsesség és mélység szólal meg ebben, megrendítő és vigasztaló képekkel. Itt olvashatjuk a következő sorokat:

„...Alig sejtem, mi hajtott, gáncsolt,
mi éltetett túl és mivégre?
Isten győzött, vallott kudarcot, -
műve lettem vagy töredéke...”

Az önkínzó, mentegetőző kérdésre ma, századik születésnapján csak egy válasz adható: maradandó művek és követendő magatartás Keresztury Dezső hagyatéka. Ha ez még nem is világos, „kibúvárlott” a „kánonfaragók” előtt; klasszikus formakultúrája és nemes humanizmusa „bérelt”, kihagyhatatlan helyet biztosít neki az örök magyar poézis mindenkori antológiájában.

Nagy Beáta:

Zalai örökség Keresztury Dezső lírájában

„E tájban, e nyárban szabad-e még mai
gondokon tünődni? Szülhet-e a völgyek
idillje könnyeket? Tudsz-e itt magadban
pörölni sorsoddal, mikor a végtelen
folytatódás munkál mindenben...”
(Keresztury Dezső: Halk lépéssel)

A zalaegerszegi Jánka-hegyen, a Keresztury-ház udvarán a költő versei közt lapozva, megérthetjük a tömör csodát. Ha átéljük a hangulatot, a „hegy” flóráját, felvillannak a boldog gyermekkori képek: fű, fa, virág bódult illata a szabad, kék ég alatt; a dombhátakra felkapaszkodó utak menti hajlékok, présházak sora; vagy a felsorakozó szőlőtőkék rendje, amint a felkelő nap átsugárzik a reggeli köd szürke fátyolán, s mindent arany fényben old fel. A Keresztury-ház tárgyi valósága, szellemi kincsei egyetlen képpé rántják össze mindezt. Amit úgyis tudunk, hisz él bennünk a halk derű, mellyel a szeretet szövö át az emlékeket.

* * *

Keresztury Dezső 1904. szeptember 6-án született a zalai megyeszékhelyen, s 14 éves koráig élt itt. Rövid, kezdeti szakasza ez egy hatalmas életútnak, de a ténynél fontosabbak az élmények, melyek a költőt a városhoz, s a zalai tájhoz kötik. A kisvárosi hajnalok ébredő lüktetése, az iskolába rohanás izgalma, az olajpadló szagú elemi, s a főgimnázium, mely előtt csodálatos vadgesztenyesor emelkedett. Aztán a vidéki élet minden rezdülése: az évszakok, kertek, cseresznyefák, szőlő és bor, s még ezernyi apróság, melyek parányiságukban, részletlétükben hordozzák a költő Egészről való tudását.

Ilyen örökséggel a szívében élte végig Keresztury Dezső azt a századot, mely harsogó modernizmusai fényében mintha megfeledkezett volna a klasszicista mértékletesség szelíd szépségéről. A hosszú életúton Zala hű fiaként osztotta gyümölcsseit. Vallotta, szülőföldje nélkül az ember mit sem ér: „*Szerettem a várost..., s férfiként is újra meg újra meglátogattam, hogy mint ama mondabeli Antheusz, erőt kérjek, kapjak a továbbéléshez, az újra- meg újraszületés fájdalmainak elviselésére.*”⁽¹⁾ Keresztury „klasszicista szigete” ugyanis nem volt zárt világ. Utak hálója szötte össze messzi földekkel, városokkal

– idegen népekkel, idegen eszmékkel. Az örökkévalót azonban – „fö- földobott kóként” hazatérve – a dunántúli, zalai táj jelentette számára. „Az én viszonyom Zalaegerszeggel az oldódás és kötődés kihagyó, de mindig megújuló lüktetését mutatja”⁽²⁾ – írta a költő, s a szülőföld örökségének vallotta három legfőbb tulajdonságát: emberségességét, arányérzékét és természetszeretetét. E hármasság jegyében lett a berlini egyetem magyar lektora, vagy az Eötvös Kollégium legendás hírű tanára. E szellemben alkotott, mint kultuszminiszter, s e zalai kötődés jegyében vált költővé. Első verseskötete 1954-ben, az ötvenedik életévében, *Dunántúli hexameterek* címmel jelent meg. Költeményei lelki hazatalálásának szívdobbanásai. Tájak és gyermekkori emlékek, apró képek sokasága, mely szárnyat vont a költő fölé. Angyali szárnyat. Alatta az élet béke és biztonság volt; erőt, megnyugvást adott; oltalmazott. Idővel perze elengedte gyermekét, de üzenete egy életre szól.

„Angyalok szárnya alatt voltam gyermek,
Isten kemény törvényei neveltek;
jártam a világot: otthont nem leltem abban,
mindvégig vajudó hazámhoz tapadtam,
itt osztozzanak létem hagyatékán;
mint kenyér, osztva sokasuljon példám.”
(Hagyatkozni?, IV.)

„Angyalok szárnya alatt voltam gyermek...” (1904 – 1918)

A természet, a zalai táj volt a gyermek Keresztury édenkertje, a legfőbb szövetséges, mely kanyargó útjaival, gyümölcsöseivel, szőlővel borított lejtőivel kitöltötte a fiú szívét: „Szerettem a várost, de igazán boldognak mindig rajta kívül éreztem magamat. A hegyen, ahogy felénk a szőlőskertet nevezik, növények között, szabad ég alatt, tágas kilátókon, surranó vizek partján, ahová apám rendszeresen magával vitt...”⁽³⁾ A költő apja, Keresztury József mellett, hogy a város polgármestere, nagyszerű kertész, gyümölcs- és szőlőszakértő volt. Zalaegerszeg egyik fő dombján – a Jánka-hegyen – birtokot vásárolt, s kis „mintagazdaságot” hozott létre. A domb tetejére egy szép nyaralót építtetett. Amint kitavaszkodott, s az iskolának vége volt, a család kiköltözött, s őszig ott lakott. „Ez volt számomra az Éden. Ott ismertem meg az állatokat, a növényeket, mindent, ami fontos lett később az életemhez”⁽⁴⁾ - vallotta a költő, s az 1904 körül épített villát tartotta „lelke szülőföldjének”. Ez volt a gyermekkor legboldogabb tanyája, mely egy életre élményekkel töltötte meg a költő szívét:

„A zömök ház, a major, kert, az ég, föld,
mely ifjúságom Édenkertje volt,
tanulással, örömmel, rettenettel
föltarisznyázva bár: útrabocsátott.”

(Állandóság a változásban)

Költészetének legfőbb motívuma lett a táj, a kert; s a kertművelés voltaire-i bölcsességéhez mindvégig hű maradt:

„Szeret a kert, ha kapálom, gyomlálom,
ha szőlőt, fát nyesek, permetezek,
ha meglocsolom alkonyattájt nyáron,
féreg, vihar, jég nem ijesztenek,
sőt, ha meggyötör munka, gond, rossz álom,
magam is hozzámenekülhetek:
szivarka-szünet helyett hasznos munka
hoz földoldóást, soha nem unva.”

(Munka közben)

A kert Keresztury Dezső nagy titka: a sokoldalúságé, az erőgyűjtésé, s nem utolsó sorban a fiatalos, hosszú életé. Ragaszkodás az ősi munkához, a kis dolgokban való tanácsadáshoz, az egyszerű örökség megbecsüléséhez. Ezt kapta a költő Zalától: az emberi magatartás ösztönös modelljét. Ezt formálta költészeté: verseiben tökéletes harmóniát alkot a táj, s a tájban élő ember képe. Több tucatnyi költemény őrizi a zalai kert-élmény emlékét, s e motívum személyes tapasztalattal gazdagodva Keresztury lírájának legfőbb szervező erejévé vált. „Fogj ásót.”- írja a *Dunántúli hexameterek* XX. ciklusában a költő, tedd azt, amit nagyapád is tettek; végezd magad a munkát kora tavasztól késő ősziig, fáradozz, míg az oltványból termő tőke, majd jó bor lesz, „*megtudod akkor, mért szeret úgy a körtefa árnyán/ asztala mellett ülve s üvegpohárban a hűvös/ bort ízelve körülpillantani csendben a gazda/ guggon ülő tőkés között, majd megtudod akkor:/ lassúdan érik, gondviseléssel tisztul a jó bor.*” – Költemény a szőlőművelésről, mely egy szakértő szerint szőlőgondozási útmutatónak is megfelelne. Leírás számba menő líra, burkolt bölcsélet különleges, művészi varázssal. A hiteles költői szó pedig sokat jelent: ha a „kis” dolgokban igaz tanácsot nyújt, eligazít a legnagyobbakban is...

Mit látott, mit tapasztalt a gyermek Keresztury? Talán csak később tudatosodott, hogy a táj apró szépségein, s a kertművelés örömein kívül igazi népköltészetet is vitt magával a zalai tájról. Olyan magatartás-modellt, mely szolidaritást érez a magyar nép szegény, egyszerű rétegeivel. Verseiben mint ha jelen lenne a „népi hős” – még ha a legszemélyesebb módon szólal is meg a dalban – , aki együtt lélegzik a természettel, s általa a világmindenséggel. Személyes hitelű népköltészet; általános, sőt kozmikus érvénnyel: zalai örökség, melyből biztonság- és otthonézés árad. Található a *Dunántúli hexameterek* ciklus versei közt egy, mely magyar népdalt kíván hexameterbe szőni:

*„Sej! Esik esső szép csöndessen esik”, dudolom – tapp,
tapp, tapp – cseppen a nádereszen, homokot ver a falra,
hólyagos apró tócsákból patakokba gyülemlik
s árkot vásít az útba a víz; árnyékre huzódik
macska, baromfi, madár; a köténye fején, szalad át az
udvaron egy lány. Tódul a lanka lehellete...”*

Táj és versmérték talál egymásra a versben. Keresztury az antik ízek, színek, ritmusok ismerője; a „magyar Horatius” – Berzsenyi Dániel – földije, a hősi epika verselésében szólaltatja meg a dunántúli tájat. Ahogy az frissen és elevenen megmaradt lelke édeni rétegében.

A népdalt dúdoló költő részese az őt körülvevő valóságnak. A vidék fiatalos hamvát-báját csodálja, míg hatalmas cseppekben hull a lágy eső. Mindenütt az „ázott föld, gyep, lomb, nád, állatok, ólak, füst szaga”, mely megnyugtató derűt áraszt, s a zengő mérték a gyermeki múlt szelíd szépségét idézi. „Tapp, tapp, tapp” – mint pergő dobszó csalogató nyitánya. „Tapp, tapp, tapp” - és egyre gyorsabban, ütemre dobolnak a cseppek a ház *pléh-te-te-jén...* „Tapp, tapp, tapp”. „Tapp, tapp, tapp”. Az égisten szava szól a teremtés ősi hangján, s a Világfa tövén a gyermekkor sámánja a mindenség kozmikus ritmusát dobolja. Esőt varázsol. Esőt, mely feloldozza a felnőtt lét bűnét, tisztára mossa az arcot, s az egész világot. A költő érzi: „*merülök le, hináros / tó vize mosdat, eső hull rám, izamos halak oldják / szét hajamat.*” De nem a rémület szavai ezek. Higgadt elfogadása az elmúlás örök törvényének. „*Szép álma ölén így alszik a gyermek / csendesen; így szép még a halál is.*” Hiszen „*túl a fellegen süt a nap*”, s az esővíz áztatta föld talajából még kicsírázhat a „mag”. Születése azonban hosszú vajúrást ígér. A világ az elemek martaléka lesz, s „*a hóbamerült kert váz jegenyéin*” a varjak az elmúlás üzenetét károgják: „*minden vázzá meztelenül*”. Eközben mélyen, „*omló hantok ölén*” éled az új világ. Születését a „*vaskapu érdes jajjal sért*”-i, de már él. A világ benépesül, egyre hevesebben lüktet a dal. Végül mi lesz a dalból? „*Csupa részeg kurjantás*”. „Sej”-ből, „haj”. Sej-haj! Ez az élet rendje, de nem gyötörhet, míg a Világfa tövén a gyermekkor sámáni dobszava teremt átjárót a mindenség felé. Addig is az élet biztonságos. („Sej-haj”!)

Csak a vers, a gondolat itt nem ér véget. Keresztury tovább fűzi, gazdagítja későbbi költeményeiben. Szíve vergődő dobogását érezzük szavai mögött, filozófiai töprengését a lét korlátairól. Reszketve menekülne a „gyermeki örökség” várába, hisz az élet csörtetési ellen csak ez adhat oltalmat:

*„Hallgatva teszem a dolgom,
Kettős világban folyton:
Hogy élek s boldogság,
Partjaim tengerek mossák,
Új szigetet a mélyből
Dobott fel a sötét öl...
A dél olyan égi magas akár
A világfa, hegyén ha nyitva a vár.”*

(Így éltem című kötetből: A világfa alatt)

Keresztury Dezső a sokat látott és tapasztalt, ítélőerejét megőrző „pásztor”. Vigyázta az összetartozót, néha botjával suhintott: józanítson a tapasztalat! A világ fegyelmet, értelmet kíván, de kiismerni nem mindig hagyja magát:

*„...most gépek zúgnak át agyamon,
Láthatatlan rakéták dübörögnek,
A Világfa hétrét hajol,
Atomvihar szaggatja szét a Földet.
S ók ömlenek körözve éjjel, nappal
Az élet téridejében le, föl,
Arcukon gond szánt, mosoly tündököl
Vagy ürességgé hamvad a közöny:
Emberek, mindig egy s új változatban:
Örvénylő porvihar, törvények-gyúrta vízesés
Part s hullám, cserélődés szakadatlan;
Mennek örökre, és”*

(Pásztor című kötetből
Le-föl: Vissza- s előrenézve)

Befejezetlenség? Befejezhetetlenség? Mivé lesz „az ép szellemű pannon arány / túrnitudás, mértéktartás”⁽⁵⁾, mely Keresztury Dezsőt nevelte? Egy üzenet erejéig még biztosan él: a folytatás szükséges!

„Jártam a világot: otthont nem leltem abban...” (1919 – 1969)

1918-ban a Keresztury család Nemesgulácsra költözött, az anyai nagyapa birtokára. Keresztury Dezső a budai Rákócziánumban folytatta tanulmányait, majd az Eötvös Collégiumba került, melynek nemcsak diákja, hanem később tanára, majd igazgatója lett. Ezt követően Berlinben élt 1936-ig. Visszatérve Magyarországra sokféle foglalatosság kötötte Budapesthez: vallás és közoktatási miniszter lett, ezt követően nemzeti könyvtárunk osztályvezetője, s a tudományos munkába húzódott vissza. Úgy tűnt, hogy Keresztury és Zalaegerszeg egy időre eltávolodtak egymástól. Így van ez, ha valaki messze keveredik szülőházjától - gondolhatnánk, de cáfolja ezt a költő : az emlékek frissek és elevenek maradtak.

*„... nem hal meg, miben érett vágy, szabad érzés,
századokon szűrt íz mámore szunnyad, amit
míves képzelet épít, emlék gyűjt, a halálon
átragyogó szépség könnyű varázsa fűrészt.”
(Dunántúli hexameterek, XXIX.)*

Keresztury a nagyvilág sodrásában sem feledkezett meg gyökereiről, bizonyítja az Illyés Gyulával 1943-ban „ívott” *Hidi vásár – Zalai vásár* verses vita. A Magyar Csillag hasábjain írói eszmecsere bontakozott ki a „Mi a magyar?” és a „Hol a helyünk a világban?” kérdéskörben. Illyés a Kodolányi János-féle nézeteket osztotta, mely elutasította a nyugati és a magyar kultúra értékeinek egybeolvasztását, s ragaszkodott ahhoz, hogy a magyarságnak ősi, eurázsiai transzcendens szimbólumrendszere volt. A *Hidi vásár* egyfajta „keleti mese”, a népseregszemle kavargása, s az ősi nyolcas ritmusa jellemzi. Keresztury azok véleményét fogadta el, akik összefüggőbbnek látták a Kelettől és Nyugattól kapott magyar vonásokat. Ha Illyés verse „keleti mese”, Keresztury *Zalai vásár* című költeménye „nyugati”: szülőföldjére hivatkozva mutat be egy tiszta erkölcsű, italos hejehujától mentes vásári képet.

*„Keleti” vásárt, no jól van, / én is láttam Gyogyevóban...
volt ott annyi, hogy nézni sok: / népdal, mozi, fürdő, piszok.
Hadonászó, zajos család, / mely nem érti egymás szavát...
Milyen más is, milyen látvány egerszegi híres vásár! ...
Ezeréves falu küldte, / nem a puszták szele szülte:
a sok Szeg, Türje Hottóval, / Bucsuszentlászló Szentgróttal,
Besenyő, Csatár meg Botfa / Szentpéterúrral egy sorban...
Takarosan, nagykendősen, / borotváltan, ünneplőben
Jár-kei a nép nyüzsgő sorba, / egymást értőn alkudozva...
Hol a vásár, itt a vásár, / nem az Obnál, a Zalánál.*

A szemléletbeli különbség háttérében a szülőföld emlékképei állnak. Egerszeg „urbánusabb”, híres vásárait – mint ünnepre – kiöltözve érkeznek a környékbeli falvakból az igaz, keresztény hitű magyarok. Józan gondolkodású, tisztességben, szeretetben élő, szorgalmas népség él a Zala vidékén – s élt eleve Keresztury emlékezetében is. Ugyancsak 1943-ban keletkezett a költő gyönyörű szülőföld-esszéje. Már maga *A lángeszű józanság földjén* cím is a zalai nép méltatása. Személyesebb jellegű, mint a vers, talán könnyedebb is, mert mellőz minden didaktikus szándékot. Nem vásárról vagy vásári hangulatról szól, de helyet kapnak benne a zalai falvak, városkák, emberek, ünnepek, s mindenekelőtt a természet csodálatos világa. Így válik az esszé a *Zalai vásár* ember- és tájszemléletének magyarázójává, s ugyanakkor öntudatos vallomássá, bizonyítva, hogy Keresztury csupán látszatra szakadt el szülőföldjétől. Az emlékei kitörölhetetlenek maradtak, s ezernyi szál kötötte értékrendjét a hazai örökséghez, ahol tisztességet, gazdagságot, családi összetartozást láthatott. Ebben jelölte ki a magyarság helyét és szerepét, ebben látta a jövő feladatait, ezt formálta örök érvényű költészetté. Hiszen „a zalai természet a valóságban is költői, sőt több: emberi. A szőlőkben telnek a fűrtök, a mezőkön érik a vetés s a napfényben fürdő dombokon úgy vegyül össze a mandulafa s a szelíd gesztenye a karcsú nyárfákkal, mint a bibliai tájak ciprusai az olajfával és a fügebokorral.” (*A lángeszű józanság földjén*)

Keresztury Dezső, a magyar klasszikus értékek hagyományainak vonzásában dolgozott. Rendkívül széles körű irodalom- és művelődéstörténeti munkásságának egét mégis három nagy csillag ragyogta be: Berzsenyi Dániel, Deák Ferenc és Arany János. Ők mutatták az utat, általuk találta meg Keresztury az igazi költői hangot. Verseiben, tanulmányaiban a legnagyobb tisztelettel állít emléket azoknak, akik emberi és művészi nagyságukkal kötötték az örök érvényű szeretet-forráshoz: a szülőföldhöz. *A józanság lángelméi* több, mint harminc évvel későbbi költemény, de már címével is idézi *A láng-*

esű józanság földjén című esszét. *„Deák Ferenc emlékének”* ajánlva újabb szülőföldvallomás született, melyben a zalai táj és Zalaegerszeg teremt méltó szférát a „*jozanság, hűség lángelméinek*”. Nemes pártosz, emelkedett, „reformkori” életszemlélet hatja át a sorokat. Keresztury az emlékvés „alkalmi” jellegét a legtisztább poézis magasságába emeli. Nem témát versel meg, hanem történelmet, zalai művelődéstörténetet és topográfiát, korabeli közállapot helyzetet sűrít a versbe, s belevetíti saját eszméit, öngigazoló nézeteit is. A hat szakaszra osztott versben szinte sorról sorra „lennyomozható”, eligazító magyarázat fűzhető az egyes gondolatokhoz, de mélyükön Keresztury etikus tanítása, bölcselkedő kedve lüktet.

Az emlékezést egy verstöredék indítja el, mely összefonja a két „lángelme” alakját. 1876-ban, Deák Ferenc halálakor, az Akadémia Arany Jánost kérte fel a gyász-óda írására, de ő elhárította a megtiszteltetést. Fennmaradt azonban egy 1877 utáni, huszonegy soros töredék:

*„És a hazafiság- ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál:
Azt mondanám: nagyobb volt benne
Az ember a hazafinál.”*

(Arany János: A jó öreg úrról)

Keresztury a töredékesség okát a „régii hitek” kiegészésében látta, mely az „Aranyfényű szavak”-at „rézgaras”-sá változtatta. Deák mondatainak azonban élete hitelt adott. Hazájáért küzdött, „alkudott szívós türelemmel”, *míg csak a geszti bolond szél első lápi fuvalma / fel nem emelte a házárdan taktikázó utódot*, Tisza Kálmánt, az 1830-ban Geszten született a nagybirtokos, konzervatív politikust. A Határozati Párt vezetőjeként volt Deák ellenfele. Kidolgozta pártja ellenzéki programját, a „bihari pontok”-at, melyben az 1867-i kiegyezés revízióját követelte, bár soha nem szánta megvalósításra. Valódi célja a párt népszerűsítése volt.

A zalai származású Deák Ferenc emlékének a megyeszékhely ott állított szobrot, ahol hajdan a megyeháza állt (ma Megyei Bíróság épülete). Ide jártak vitázni, szavazni a megye urai, s itt mondott le Deák az 1843. évi zalai követválasztást kísérő véres zavargások miatt. A megvesztegetés, ármánykodás ugyanis nem lehetett a járható út még akkor sem, ha a cél a legnemesebb volt. Az egykori megyeháza és a Deák Ferenc Megyei Könyvtár előtti parkban áll ma is Deák bronzszobra, melyre gyakran emlékezett vissza Keresztury: *„Ez a város nem döntögetett szobrokat, mint annyi város. Deák Ferenc szobra, melynél én gyermekként fogócskáztam, golyóztam, akkor is állt a város központjában, amikor erről a nagy emberről országszerte jóformán szólni sem lehetett... Én örültem annak, hogy ez a város nem engedte el sohasem ennek a nagy embernek a kezét, amelyet én is mindig kézen fogtam.”*⁽⁶⁾

Zalaegerszeg méltatása után a zalai dombok közt megbúvó falvak szegényes, de annál becsületesebb, értékesebb életviteléről szól a költő. A „*siratnivaló*”, „*térdig nedves*” vidék is büszkélkedett jelles fiakkal. Szülöttje Berzsényi Dániel, akit Keresztury mindig földijének tartott, hiszen Nikla és Zalaegerszeg közel esnek egymáshoz. Nemcsak térben, szellemiségben is: a somogyi és zalai hagyományok szoros rokonságában. Nagy büszkesége e tájnak Pálóczi Horváth Ádám is, a dunántúli kisbirtokos, akinek Habsburg-ellenes szellemben írt verseit, az *Ó és új, mintegy ötödfélszáz ének* című gyűjteményt, csak 1953-ban lehetett kiadni. Ő volt az, aki Petrikeresztúrra visszavonulva megalapította a világirodalom első nőíró-társaságát, a Göcseji Helikont.

Híres fiak közt a legnagyobb, Deák Ferenc volt, aki Söjtörön született, Kehidán élt, 1832-től Zala vármegyét szolgálta. Szoros barátság fűzte Vörösmarty Mihályhoz, aki ha fel is róta barátja szótlan, komor természetét, bizonyára szeretettel tette, hisz jól tudta, Deák *„remény nélkül is / emberség példáját mutatta”*. Vitathatatlan Deák hatása Kereszturyra. Nem vetekszik, hanem összefonódik a lelki „mindvégig-parancssal”, melyet Arany Jánostól kapott a költő. A zalai és a bihari „*lángelme*” – mint két, hatalmas, rendíthetetlen fa, melyek átfognak eget és földet, helytállást és tisztességet – büszkén álltak

„konok reménnyel” a „világszabadság fényében”, enyhet adva a koronájuk alatt megbúvó csöppnyi, magyar nemzetnek. Gyökereikből táplálkozott a hű utód, Keresztury Dezső, akinek a zalai táj tanította: a bölcs, igaz szó nem mindig fénylik, de arany...

„ Mindvégig vajudó hazámhoz tapadtam...” (1969 – 1996)

1969-ben, csaknem ötven év után, a város meghívására Keresztury Dezső hazatért Zalaegerszegre. Meghatározó, örök élményt nyújtott ez a találkozás, tanú erre a *Hazalátogatóban* című vers:

„Örvendeni árad, elönt a gyermeki emlék
s édes hála, hogy megvan még e százados otthon...
Fölszáll s ormos egekbe keringve lehullik a pára,
mélyre ivódik a földbe, ahonnet jött, gyökerekben
lesz később tápláló nedv, szín, illat, esetleg
édes szőlő s bor...Így tér meg az otthoni tájra
újra meg újra a messzire ment fiú. – Hátha eső lesz
jó szava s példák tettei? – Zárjátok szívetekbe!”

Az első, zártkörű találkozást számtalan követte; az évek során Keresztury Dezső és a szülőváros kapcsolata barátsággá érett. A költő már nem egyszerűen Zalaegerszegre utazott, hanem hazajött, mert e város „olyan szülőföld, amelyre nemcsak a gyermekkor emlékei, de a jelen eleven vonzása és a szépen alakuló jövő tervezgetése s kibontakozása is visszahívja azt, akit a nagyvilág sodrása messzire vitt onnét.”(7) – írja Keresztury a város centenáriuma megjelent ünnepi kiadvány előszavában, *Emlékező jóreménység* címmel.

1975. október 20-án Zalaegerszeg Város Tanácsa Keresztury Dezsőt díszpolgárává avatta. Hála, tisztelete és szeretete jeléül, 1976-ban Keresztury a városnak adományozta irodalmi-művészeti gyűjteményét, valamint családjá egykori szőlőhegyi hajlékát, hogy az a múltat őrizve a művelődés otthona legyen. 1984-ben rangos zalai irodalmi esten köszöntötték a költőt, a 80. születésnapján. Az ünnepektől újabb gyönyörű költemény született, melyben a zalai örökség a központi motívum:

„Messzire vitt sorsom: más környezet, iskola, törvény,
másszerű munka ,szokás ,példa hatása nevelt. ...
... Jó szívvel, szóval hadd köszönöm meg
hű öregedként is, hogy kebledre ölelsz.
Életet kaptam itt. Átélttem, s hogy túl is abban
Részes e föld is, az ép szellemű pannon arány,
Tűrnitadás, mértéktartás, miben itt nevelődtem...
(Köszönet a szülőföldnek)

Az „ép szellemű pannon arány” ethosza végigkísérte a költő életét, fegyelmezett rendbe kényszerítette vívódását, küzdelmeit. Az 1977-ben megjelent *Égő türelem* című kötetben megjelenik a lélek feszültségeinek feloldási vágya, a harmóniateremtés reménye és az örökölt „tűrnitadás, mértéktartás” erkölcsi parancsa. A kötet *Ajánlás*-ában Keresztury emléket állít a nagyra becsült elődnek, Berzsenyi Dánielnek, akit kiváltképp tisztelt, sőt azt tartotta, hogy aki a dunántúli táj és történelem forrásából meríti költészetét, az eleve a niklai költő rokona lesz. A zord világgal és önmagával örök harcban álló magányos hős. Kezdetől mindhalálig .Valami állandóság a folyton változóban.

*„Mint dallamban a hang, héjban a mag: pihen,
zeng, száll, hull az idő forgatagán a lét.
Ónsúly – fényсуhanás: összefonódva hord,
forгат, тép az örök folyam.”*

(Ajánlás)

Van-e állandó pont az ember életében? Megragadható-e a teljesség, mely elégtételt vesz az idő múlásán? Vajon kifejezhető-e az eleve kifejezhetetlen? – Az emberiség örök, önkínzó kérdéseire keresi a választ a költő. Felhalmozott igék: *„piheg, zeng, száll, hull”*, *„hord, forгат, тép”* – árnyékukban tapasztalható ugyan a fejlődés, az alakulás, de befejezettségre egyik sem utal. Magával sodor *„az örök folyam”*, az ember tehetetlenül szemléli saját vergődését, de sóhaja csupán *„ónsúly fényсуhanás”*, melyet elnyel *„az idő forгатagán a lét”*. Tétova kérdések, nyugalmat nem remélő vágyak szegélyezik a szűnni nem akaró mozgást. De a *„változó”-val szemben „megmaradót”* nem vet partra az ár. Földi kincsek, korall és gyöngy: mind-mind ócska kacat, hordalék, lom. Végül mégis kiemelkedik valami, ami nem termék, hanem termő maga is; valami megfeyjthetetlen varázs, melyet az alkotó szellem szül. Ami örök, s újraterehti önmagát; egy másik szférába emel, s a teljesség igényével ellenáll az áradásnak. *„Hervad már? Dehogysis!”*: a Berzsenyi-idézet a versben az elmúlás gondolatának tagadása. Az élet – mely nem más mint *„vágy, kín, csend”* – a maga küzdelmei közepette dalt szül, mely új dimenziót nyit a mindenségben. De hiába készülődik a teljesség igényével, csak töredékként láthatja meg a napvilágot. Előre tudott vereség ez. Mégis az egyetlen, melyben elevenen lüktet – ha csak óhajtvа is – az öröklét. E titkot sutogja fülünkbe a *„Költő”*, akinek szíve szavaiban dobog, hisz tudja: csak pillanatnyi, de *„gyönyörű örület életünk”*...

Keresztury Dezső 1996. februárjában jött utoljára Zalaegerszegre. Szokatlanul hosszan időzött a Jánka-hegyen, az édesapja által épített, s immár gyönyörűen felújított hegyi hajlékban. Búcsúzott. 1996. április 30-án, 92 éves korában elhunyt. Zalaegerszeg némán hallgatta a megszólaló harangokat. Mindenki tudta, mit jelent ez: egy igaz lelket a legnagyobb hatalom vesz tenyerébe, s az örökléten át-emeli a szülőföld, s egy egész nemzet emlékezetébe.

*„Sokszor éreztem vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem.
Sokszor éreztem: eltűnök
s a nap mindig újra kisütött,
valaki lenyúlt értem
mindig úr lett a vadakon
valami nagyobb hatalom,
S elfértem tenyerében.”*

(Valaki tenyerében)

* * *

Zala örökké tiszteleg Keresztury Dezső emlékének, hisz tudjuk: nemcsak szülőföldje volt e táj, hanem költészetének ihletője, életének mestere. Itt tanulta meg, s mi utódok tőle tanuljuk, hogy a hagyomány életerő, minden érzelem hőforrása. Otthont teremt, emlékekből. Így születik a dolgos, tisztesség-tudó *„pannon szó”*, melynek tükrében a jövőért való fáradozásnak tere, becsülete és értelme lesz... Talán minden nemzedék, minden kor formál magának ilyen cselekvésre ösztönző életeszményt. A miénket Keresztury Dezső teremtette.

„Itt éltem igazán.
 Tettem egyetmást, ami jó
 Volt, bár hiábavaló.
 Szerettek s űztek; tán a messzeségben
 Valahol több lett volna nyugalmam, bérem,
 De itt volt a hazám”
 (Négy vers a hazáról)

JEGYZETEK

- (1) KERESZTURY Dezső, *Két szülőföldem*, Tükör, 1974. dec. 24.. 7.
- (2) UŐ, *A szülőföld változásai*, Lobogó, 1979.22, 18.
- (3) UŐ, 1.jegyzetben *i.m.* 7.
- (4) MOLDOVÁNYI Ákos, *Keresztury Dezső* = MOLDOVÁNYI Ákos, „Kertész legyen, ki boldogságra vágyik!”, Bp., 1986., 87.
- (5) KERESZTURY Dezső, *Köszönet a szülőföldnek* = KERESZTURY Dezső, *Féktelen idő: A szerző válogatása életművéből*, Bp-Ungvár, Triolor, 1994, (Örökségünk)
- (6) *Keresztury Dezső felszólalása Zalaegerszegen, díszpolgárrá választása alkalmából*, 1975. okt.20. = „Csak tettem a dolgom...”, szerk. KIS KÁDI Géza és KISS Gábor, Zeg., Zrínyi Miklós Gimn., 1998, 105.
- (7) NÉMETH József, *Keresztury Dezső és Zalaegerszeg* = *Keresztury Dezső kilencvenedik évére*, szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Zeg., Zala m. Önkorm., 1994, (Irodalomtörténet, 1994.3), 334.

Pánczél Petra

„...az a miénk a világból, amit meg tudunk fogalmazni belőle.”

Keresztury Dezső művelődéspolitikája

1. Kultúrpolitika a háború után

Keresztury Dezső 1945 után, egy olyan korszakban lett vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor a háború borzalmaival követően az „európai szellem elvesztette önmagát”, az emberek nem látták pontosan helyüket és szerepüket a világban. Magyarország is romokban hevert, „összetört for-

mák törmelékeiben, bizonytalanul, kétségek között”¹.

Keresztury azonban úgy látta, hogy a háború okozta pusztulás nemcsak rombolt, hanem komoly lehetőségeket is hozott. A változások következtében kérdéssé vált ugyanis a magyar műveltség hagyományos képe, szervezeti felépítése, de sok vonatkozásban tartalma és szelleme is. Felismerték, hogy az elmúlt száz év magyar művelődéspolitikájának centrumában a magyar középosztály állt, melynek tudása és műveltsége elsősorban hivatalnoki, azaz jogász, vagy humanisztikus, irodalmi és történelmi volt. A háború után azonban a középosztály megszűnt történelmet formáló tényező lenni, ezért mikor a leendő miniszter megfogalmazta a magyar kultúrpolitika feladatait, abból indult ki, hogy „*meg kell keresnünk azokat a társadalmi képleteket, melyeknek segítségével új házunkat felépítjük. Más szóval meg kell találnunk a magyar demokrácia valóságos osztálybázisát*”². Az 1945 utáni magyar demokrácia politikai vezetői úgy vélték, hogy a jövő Magyarországa életének három réteg: a parasztság, a munkásság és az értelmiség körül, mint kristályosodási góccok körül kell elhelyezkednie. Keresztury a kulturális kon-

cepciójában kiemelten fontosnak tartotta azt, hogy a magyar művelődéspolitikai biztos nemzeti alapokon álljon. Ez egyet jelentett számára a nemzeti egységünk, szabadságunk, önálló létünk, egyéniségünk megtartásával. Tisztában volt továbbá azzal is, hogy fel kell vállalnunk, és értékesítenünk kell mindazt, ami a régi magyarságból történelmünkben, hagyományainkban, szokásainkban elevenen él. Keresztury rámutatott a művelődéspolitikai kiinduló pontjára és végcéljára: az egyes emberre, az egyéni minőségre is. A mindenség erői közt nyugodtan álló, erőit és lehetőségeit higgadtan lemérő, önmagához, a természet parancsaihoz hű, tehetségének és jellemének, szabadságának és rendeltetésének egyensúlyát megőrző ember eszményére. Az egyéniségre, aki a maga helyén, maga és közössége érdekében a lehető legjobban fejti ki tehetségeit. A II. világháború utáni első magyar kormány művelődési minisztere tehát, a magyar múlt és jelen élő valóságainak, erőinek és szükségleteinek figyelembevételével kívánta végrehajtani a magyar művelődés reformját. Ez a reform egyaránt kiterjedt a magyar művelődés irányító szerveire, köznevelésünk s szabadművelődésünk minden ágára: a művészetek, tudományok, egyházak problémáinak megoldásától kezdve egészen a szomszédos országokkal való kulturális kapcsolatokig.

A magyar művelődés átszervezését három alapvető törekvés irányította, mely Keresztury művelődéspolitikai koncepciójában is hangsúlyosan megjelenik:

a) személycserék a vezető posztokon

A háború utáni első kormány szükségesnek érezte a magyar művelődés irányító és igazgató szervezeteinek átalakítását a minisztériumtól kezdve egészen az iskolák igazgatói irodáig.

b) a köznevelés reformja

Tartalmazta a városokban, aprófalvakban, tanyákon, hegyközségekben élő gyermekek oktatásának, nevelésének koncepcióját az óvodától egészen a felsőoktatásig, gondoskodva arról, hogy a legkisebb településekre is minél kitűnőbb tanerő kerülhessen. Az iskolák elméleti és szervezeti átalakítása már a háborút követő hónapokban megkezdődött, ennek alapján kezdték meg működésüket az *általános iskolák*. Ez az iskolatípus a 6-14 éves gyerekeknek készült, magába olvasztva a hagyományos népiskolák I-VIII, valamint a polgári is-

kolák és gimnáziumok I-IV osztályát. Az általános iskola hivatása tulajdonképpen nem volt más, minthogy a magyar köznevelés helytelen osztálytagozódását megszüntesse, és lehetővé tegye a magyar nép elhanyagolt tömegeinek részesedését az egységes magyar művelődés alapvető javaiból. Keresztury azonban már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy az általános iskola egységes kerete és azonos tananyaga könnyen a *„lelkek erőszakolt egyformaságát és az általános művelődési szint süllyedését”*³ okozhatja, ezért ennek elkerülésére fontos, hogy a szabadfoglalkozási órákat a pedagógusok helyesen használják fel! A színvonalcsúszás veszélyének elhárítására sok helyütt kezdeményezték olyan kiegészítőiskolák létrehozását, amelyekben az általános követelményeknek meg nem felelő tanulók nyerhettek elhelyezést és gyengébb képességüknek megfelelő oktatást. Amíg az általános iskolának az volt a feladata, hogy a nemzeti műveltség egységes alapvetéséről gondoskodjon, addig a közép-és felsőfokú oktatásnak a célja az, hogy a különféle foglalkozási ágaknak neveljen megfelelő szakképzettséggel felkészült utánpótlást. Egyre inkább kezdtek fokozott figyelmet fordítani a természettudományos, mezőgazdasági, ipari- és kereskedelmi szakképzésre.

c) nevelőképzés

A köznevelés jövője attól is függött, hogy az új iskolákban milyen tanítók és tanárok tanítottak. A feladat azért is nehéz volt, mert az általános iskolákban három oktató-kategória találkozott, amely eddig különböző területeken dolgozott: tanítók, polgári iskolai- és gimnáziumi tanárok. Meg kellett találni a módját annak, hogy e három kategória között a műveltségi, anyagi, és társadalmi szintkülönbségek megszüntethetők legyenek. Az egész nevelőképzést szoros kapcsolatba állították az egyetemek és főiskolák munkájával, ezen kívül számos átképzés és továbbképzés keretében próbálták fejleszteni a szakmai állományt.

Keresztury Dezső művelődéspolitikai koncepciójának lényege tulajdonképpen az, hogy a magyar tömegeknek megadja ne csak a művelődés jogát, hanem a művelődés lehetőségét is. Lehetővé téve azt, hogy azok a társadalmi rétegek is befolyást gyakorolhassanak a magyar művelődéspolitikára, akik a „demokrácia élő rendjét felépítik”, de eddig anyagi helyzetük miatt nem szólhattak bele az irányításba.

1945. november 15-i miniszteri „székfoglalójából” kiderült, hogy a kultúrpolitikában három elvet kíván érvényesíteni: *műveltséget, igazságot és emberséget*. Állandó erkölcsi normákat szeretett volna kiépíteni, egy európai értékeket hordozó „népi” kultúrát, s ehhez iskolát kellett adni az embereknek.

A '45 utáni magyar kultúrpolitikának fontos feladata volt, hogy helyreállítsa a természetes és termékeny jó viszonyt a magyar tömegek és a magyar alkotó tehetségek között. Biztosítani kívánta az irodalom és a művészetek régi rangjának visszaállítását, illetve, hogy a lezüllött színházi és zenei életünk ismét talpra álljon. Szükségessé vált a magyar alkotók anyagi és minőségi érdekvédelme is. Létrejött a Magyar Művészeti Tanács, s feléledt a Magyar Tudományos Akadémia. A magyar művelődés talán gazdag és termékeny lehetett volna, ha szabad és pluralista demokráciában fejlődik tovább, a mélyben azonban már ott húzódtak azok az erők, amelyek a következő évtizedekre meghatározták az ország sorsát politikai, társadalmi és művelődési téren egyaránt.

Talán paradoxonnak tűnik, de Keresztury művelődéspolitikájának szerves része az is, hogy ő maga soha nem akart aktív politikus lenni. A Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjaként, szakmai tudásával már kezdetektől a hazai művelődésügy átalakítása mellett volt, de még képviselőségre sem gondolt, nemhogy kormányzati szerepre. Miniszterségét annak köszönheti, hogy az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a parasztpárt a szavazatok 6,87%-nak megszerzésével 23 mandátumhoz jutott, ami ezzel együtt egy miniszteri széket is jelentett. Ezt a „bársonyszéket” kapta meg Keresztury Dezső, annak ellenére, hogy a Tildy-kormány megalakítása körüli tárgyalások idején a szociáldemokrata párt jelezte először igényét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) irányítására, jelöltjük pedig Kéthly Anna volt. Mindszenty József hercegprímás (aki egyébként korábban a zalaegerszegi gimnáziumban Keresztury osztályfőnöke volt) ragaszkodott ahhoz a hagyományhoz, miszerint a VKM-ben a miniszter mindig katolikus, a politikai államtitkár mindig protestáns legyen. Az egyházak ugyanis nem akarták, hogy az a minisztérium, ahová a vallásügyek is tartoznak marxista, tehát ateista irányítás alá kerüljön. Így lett a minisztérium a parasztpárté, az

pedig Kereszturyt jelölte a posztra, akit az egyházak vezetői is elfogadtak. A miniszterséget főleg Illyés Gyula és néhány parasztpárti barátja rábeszélésére vállalta el, szigorúan szakemberként, szakpolitikusként, és nem pártpolitikusként. Ezt olyannyira komolyan gondolta, hogy a miniszterséghez felajánlott országgyűlési képviselő mandátumot el sem fogadta, sőt bejelentette, hogy csak addig vállalja a tárca vezetését, ameddig meggyőződése és szakmai ítélete nem kerül ellentétbe politikai tekintetekkel, mert ahogy később nyilatkozta: *„miniszter voltam, szolga nem”*⁴.

Az, hogy Keresztury nem fogadta el a képviselőséget egy sor különös, sőt néha komikus dolgot is maga után vont. Jelen volt például a Parlamentben egy szavazásnál, amikor is ülve maradt, pedig az ellenzéki padosorokból szavaztak így a képviselők. Az ellenzék erre megtapsolta a minisztert, mert azt hitték, hogy velük együtt szavazott. Meg kellett magyaráznia nekik, hogy ő nem rendelkezik szavazati joggal, ami után persze nagy volt a csalódás...⁵

Az 1945 utáni politika, és a politikai csatározások nagyon gyorsan elérték az iskolákat, és ezáltal a minisztériumot is. A Magyar Kommunista Párt (MKP) élen járt a hazai ifjúság és a tanárok, szülők megnyeréséért vívott küzdelemben. A munkáspártok egy átpolitizált kultúra hívei voltak, számukra az oktatásügy is hatalmi harc, a pozíciószerezés egyik eszköze volt, szemben Keresztury elgondolásaival. A szakmai-pedagógiai szempontokat képviselő minisztériumban az oktatás felett elsősorban az irányítási mechanizmuson keresztül lehetett ellenőrzést gyakorolni, ezért az MKP az irányítási rendszer megváltoztatását tűzte ki célul, és személy szerint támadták Kereszturyt. A kommunista párt és a Szociáldemokrata Párt a miniszter elleni támadásban azt hangsúlyozta, hogy nem modernizálja az oktatásügyet, ezen kívül nacionalista és antidemokratikus nézeteket vall. Valójában a miniszter ekkor is a legfontosabb teendőnek a magyar szellemi élet szabad kibontakozását tekintette. Már művelődési koncepciójából is kitűnt, hogy etikai-morális értékei az egyetemes humanizmusból és progresszív nemzeti tradícióból erednek. Az iskolát, az oktatásügyet a pluralizmusnak megfelelően depolitizálni akarta, így aztán természetes, hogy összeütközésbe került az ideológiai-politikai célokat hangsúlyozó MKP-val. Keresztury

ráadásul nehezen viselte azt is, hogy a politikai teljhatalom átvételére törekvő pártok szét akarták verni az egyház oktatási rendszerét, amit ő a magyar közoktatás oszlopainak tartott. Szeretett volna a sok egytanítós elemi iskolából egy egységes iskolatípust kialakítani oly módon, hogy az egyházi iskolák névleg megmaradnak, de kompromisszumos megoldásként az állam egységes szemlélete érvényesült volna. Álláspontjával azonban egyedül maradt, hiszen azt sem a kommunista párt, sem pedig Mindszenty József nem fogadta el, egyik fél sem hajlott ugyanis köztes megoldásra.

Az idő előrehaladtával Keresztury egyre erősebb szorítást érzett, és a lemondását fontolgatta, s az MKP-nak is egyre több konfliktust okozott a munkája, mígnem 1947 márciusában a kormányátalakítást követően Ortutay Gyula vette át a tarcát.

2. Eötvös-Collegium: „Szabadon szolgál a szellem”⁶

Keresztury Dezsőt egyáltalán nem viselte meg, hogy félig önként, félig politikai nézeteltérések miatt el kellett hagynia a miniszteriumot, hiszen most lehetősége nyílt arra, hogy teljes egészében azzal foglalkozzon, amit maximálisan a magáénak érzett, ez pedig nem volt más, mint az Eötvös Collegium. „*A miniszterségtől én boldogan vonultam vissza, mert csak a munkába vonultam vissza.*”⁷ – nyilatkozta az egykori miniszter egy róla készült portréfilmben.

Keresztury háromszoros kapcsolatot ápolt a Collegiummal, sőt a harmadik szülőföldjének tekintette: 1922-28-ig ő maga is itt tanult, 1936-45-ig a Collegium magyartanára volt, 1945-48-ig pedig az igazgatója. Ez utóbbit annyira komolyan gondolta, hogy minisztersége alatt sem volt hajlandó megválni a feladattól. Igazgatói feladata a romok eltakarításával kezdődött, majd arra törekedett, hogy az ifjúsággal minél jobb kapcsolatot tudjon kialakítani. Igazgatói irodáját szolgálati lakásának két szobájában rendezte be, ahol mindig szívesen vendégül látta diákjait egy kis eszmecserére. A Collegium teljes közösségének fóruma az ebédlő lett, ott folytak a gyűlések, viták, ahol az igazgató csak menedzseri szerepet látott el, a vita menetébe nem avatkozott bele.

A kollégium legfőbb erénye az volt minden más kollégiummal szemben, hogy nem magoltatott, hanem *ítéletre nevelt*, az előadott témát több oldalról megvizsgálták, s önálló véleményt alkottak róla. Keresztury tanárként arról volt híres, hogy „belebeszél” az előadásokba, és rettentő fontosnak tartotta a fogalmazást. Meggyőződése volt ugyanis, hogy az a miénk a világból, amit meg tudunk fogalmazni. Az ismeret csak akkor lesz teljes, ha elmondtuk, leírtuk, elmeséltük valakinek. Ez volt az Eötvös Collegium legnagyobb iskolája, a másik pedig maga az intézmény mottója: „Szabadon szolgál a szellem”⁸. Nem véletlen, hogy a kollégiumban kemény irodalmi és politikai viták folytak, s hogy a mai magyar irodalmi élet kiválóságainak jó része Eötvös kollégista volt.

Ez a szellem természetesen nem felelt meg az erősödő Rákosi-Gerő klikk kultúrpolitikájának. A magas szintű szaktudás követelményét arisztokratikusnak, a véleményszabadságot destrukciónak és reakciós magatartásnak minősítették. 1947-től kezdve fokozódó mértékben igyekeztek kényszeríteni Kereszturyt a hagyományos szakmai képzés háttérbe szorítására, és a politikai átnevelés előtérbe helyezésére. Annál is inkább, mert ezekben az években az egyetemi kollégiumokról a nyílt színen is megkezdődött a vita. Már régóta két nagy irányzat működött e téren: az Eötvös- és a Győrffy-kollégium. Ez utóbbi vezetésével jött létre a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége), melynek célja az volt, hogy a szocializmus építésében nélkülözhetetlen „demokratákat” neveljen. Sokan úgy gondolták, hogy Győrffy-kollégium nevelési elveit összhangba kell hozni az Eötvös-kollégium céljaival és módszereivel, ám ez összeegyeztethetetlen volt Keresztury szellemiségével. Végül a szokásos évi diákönkormányzati elnök-választás kínált alkalmat ahhoz a kommunista puccshoz⁹, amely után Kereszturyt és a kollégiumot reakciós összekövésével vádolták meg. Az igazgató ezek után 1948 júniusában lemondott, és feladta kollégiumi-tanári állását is.

3. Az akadémikus

1948-ra tehát zátonyra futott Keresztury minisztersége és kollégiumi igazgatósága egy-

aránt. Így történt, hogy rövid politikai pályafutása után visszavonulhatott „élete eredeti területére”, a tudományos munkába, 1948-50-ig az MTA főkönyvtárnoka lett. Bár a kollégium-igazgatói állás „megszűnése” után lehetőséget kapott arra, hogy külföldön vállaljon egyetemi tanári állást, ő az esetleges kockázatokat vállalva itthon maradt: „*Itthon maradok, engem az Isten nem teremtett emigránsnak (...) Jogom van ahhoz, hogy hazámban akasszanak fel*”¹⁰.

Az akadémiai munka ismét egy romhalmaz eltávolítását jelentette Keresztury számára. Munkatársával valóságos haditervet dolgozott ki a könyvtári létfeltételek megteremtésére. Rendbetette a folyóirattermet és az olvasótermet, kialakította a kéziratárát. Sikerült beindítani a nagy könyvtár szerkezetének vérkeringését a beszerzésen, a cédulázáson át egészen a kötetésig. 1950-ben aztán az Akadémiát is átszervezték, s itt már nem volt szükség Keresztury munkájára, aki ezt követően az országos Széchenyi Könyvtár irattárához – „*a forráshoz*” – került. Személyéhez fűződik több jelentősebb hagyaték megszerzése, például Szabó Dezsőé vagy Babits Mihályé. A könyvtárak államosításakor veszélybe kerültek jeles vidéki – korábban az egyház tulajdonában lévő – könyvtárak. Ezeknek a megmentése is az ő érdeme volt, elérte ugyanis, hogy a Nemzeti Könyvtár fiókkönyvtáraiként működhessenek tovább.

Keresztury Dezső, tehát a „fordulat éve” után sem vonult vissza teljesen. Sőt, munkássága élő bizonyíték arra, hogy hogyan lehet megvalósítani pusztán háttérmunkával egy kezdeti művelődéspolitikai koncepciót. Hiszen minisztersége elején sem akart mást, mint újjáépíteni, művelni, és értéket teremteni, amit aztán a Széchenyi Könyvtár kéziratárába „bújva”, majd az OSZK Színház-történeti Osztályának vezetőjeként meg is valósított.

A dologhoz az is hozzátartozik, hogy a szocializmus évei alatt soha nem vállalt politikai szerepet, azért a „párt kultúrmágusai”, Révai, majd Aczél nagyon sokszor kikérték szakmai kérdésekben a véleményét. Keresztury maga sem értette, hogy Révai például miként viszonyult hozzá. Az egykori miniszter elmondásai alapján ugyanis többször is elítélhette volna másokhoz hasonlóan, de nem tette. Pedig neve szerepelt a Mindszenty hercegprímás által tervezett kormánylistán is, mint nép-

jóléti miniszter. Révai, amikor ezt meglátta, állítólag felnevetett: „*Keresztury, mint népjóléti miniszter?!*”¹¹ – és kihagyta az ezt követő perből.

Tudását és bölcsességét maximálisan elismerték, éleslátása, szélsőségektől való mentessége és kiváló intuíciós képessége mindig kíségette a nehéz helyzetekből, és meg tudta tartani a „középen állását”¹². Méltán nevezik őt az „utolsó polihisztor-nak”, s valóban, szerteágazó tudásán és műveltségén túl, talán csak az embersége volt nagyobb. Élete utolsó percéig tanított és nevelt: helyes ítéletekre, emberségre, igazságszeretetre, fegyelmezettségre. „Szellemi óriás volt, és igaz ember” – mondják róla, akik közelről ismerhették, s nekünk zalaiaknak talán még inkább az.

Bibliográfia:

1. Keresztury Dezső: Helyünk a világban – Tanulmányok (Szépirodalmi kiadó, Bp. 1984)
2. Keresztury Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire In.: Valóság 1989/3
3. Keresztury Dezső: A parasztság a magyar kultúrpolitikában (miniszteri beszéd 1946 - hagték)
4. „Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában /Beszélgetések, riportok/ (Szerk.: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor Zalaegerszeg 1998.)
5. Izsák Lajos: A koalíció évei Magyarországon (Kozmosz kiadó Bp. 1986.)
6. Kovács Sándor Iván: Keresztury Dezső kilencvenedik évére (Zalaegerszeg 1994)
7. Szász Imre: Ménesi út (Magvető Bp. 1987)
8. Magyarország története 1918-1990 /Egyetemi tankönyv (Bp, Korona Kiadó)
9. Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-75 (szerk. és kiadás.: Mészáros István, Bp. 1997)
10. 1000 éves a magyar iskola -Kötet a magyar iskola millenniuma alkalmából 996-1996 (Korona Kiadó, Bp. 1996)
11. Köznevelés 1945-47, és 1980-85-i számai
12. Fejér Megyei Szemle 1984/2